

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1455335

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1068 - 1107

Mediko-Sosyal Katmanlarıyla Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatoryumu¹

Deniz Avcı²

ORCID: 0000-0003-1157-5654

Öz

Bu çalışma, Bursa'nın Uludağ mevkiinde bulunan ve mimarlar Leman Tomsu ve Emin Onat'ın kariyerlerinde önemli bir mimari ürün olan Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatoryumunu incelemektedir. 20. yüzyıl ortası Türkiye'si hakkında sergilemekte olduğu mediko-sosyal ve kültürel katmanlar dört ana başlık altında değerlendirilmiştir. Veremin politik bir söylem ve Cumhuriyet sağlık propagandası olması; "ayrıcılık sağlık" yaklaşımının toplumsal yankıları olarak Bursa Verem Savaş Derneğinin sanatoryum hakkındaki görüşleri ve kurumsal yansımaları olarak "ayrıcılık oda"; 20. yüzyıl ortası Türkiye'sinde kadın mimarın rolü ve kültürel miras olarak değerlendirildiğinde günümüzdeki yeni işlevi tartışılmıştır. Sağlık propagandasında önemli bir rol oynasa bile Bursa'nın veremle savaşında etkili olmadığı, ücretli sağlık hizmetinin – her ne kadar bu farklılık odaların dekoruna indirgense bile – ayrıcalıklı bir hizmeti ve sağlıkta sınıf ayrımını gösterdiği ve projenin kadın mimarı Tomsu'ya projenin diğer eş mimarına verilen hak ettiği kredinin verilmediği tespit edilmiştir. Dahası, günümüzde kompleksin koruma ve yeniden işlevlendirme sonucundaki güncel işlevi, tarihsel ve mediko-sosyal bağlamıyla değerlendirildiğinde, kültürel mirasımız olan bu örneğin – benzerleri gibi – riskte olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanatoryum, verem, sağlık mimarisi, Bursa

¹ Bu çalışmanın temelleri şu konferans için atılmıştır: Avcı, D. (2023). "Mediko-sosyal Katmanlarıyla Kirazlıyayla Sanatoryumu". Cumhuriyet Yüzylında Öncü Bir Kadın Mimar: Leman Tomsu Sempozyumu. TMMOB Mimarlar Odası Anma Programı 2022-2024. İstanbul: Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi. Aralık 1.

² Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, İçmimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, E-posta: denizavci.hist.arch@gmail.com

idealkent © Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi *Received Date*: 19.03.2024 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 12.07.2024

idealkent©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1455335

Araştırma Makalesi / Research Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1068 - 1107

Medico-Social Layers of the Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatorium

Deniz Avcı³

ORCID: 0000-0003-1157-5654

Abstract

This research focused on Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatorium located in the Uludağ region of Bursa, a significant architectural achievement in the careers of architects Leman Tomsu and Emin Onat. The article explored the medical and social aspects of the sanatorium in mid-20th century Turkey under four main layers. These layers encompassed the role of tuberculosis as a political discourse and republican health propaganda; the perspectives of the Bursa Tuberculosis Association as social reflections, and “privileged patient room” as institutional reflections of privileged healthcare service; the significance given to women architects in mid-20th century Turkey; and lastly the impact of the current adaptive reuse of the complex upon its identity as a cultural heritage. The findings demonstrated that despite its significant role in promoting public health during the republican era, did not effectively contribute to Bursa’s efforts to combat tuberculosis. The provision of “paid” healthcare services, although reduced to the “rooms’ decoration,” revealed the presence of a privileged healthcare system. Furthermore, the contributions of the women architect, Leman Tomsu, were not adequately recognized in comparison to her partner. Moreover, considering conservation with historical and medico-social context, the current use of the building has demonstrated that this example is another heritage at risk.

Keywords: Sanatorium, tuberculosis, healthcare architecture, Bursa

³ Assist. Prof. Dr., Izmir University of Economics, Department of Interior Architecture and Environmental Design, E-mail: denizavci.hist.arch@gmail.com

Giriş

Tüberküloz basili ilk kez 1882’de hekim Robert Koch tarafından tespit edilmiş ve etken maddesine *Mycobacterium tuberculosis* veya “Koch Basili” adı verilmiştir (Campbell, 2005, s. 465; Hays, 2009; Tuğluoğlu, 2008, s. 3). Verem hastalığı, hızlı sanayileşme sonucu sağlıklı yaşam/çalışma koşullarında yetersiz beslenen kentsel işçi sınıfıyla yakından ilişkilendirilmiştir. 1943’te Rus-Amerikalı biyokimyacı ve mikrobiyolog Selman Waksman’ın (1888-1973) laboratuvarında *Streptomisin* (antibiyotik) keşfine kadar (Gökçe, 1949, 1950) tüberkülozun tedavi yöntemleri mimari gibi düşük teknoloji olarak tanımlanan yöntemlerle olmuştur. İlaç tedavisi öncesinde sanatoryum kompleksleri iyileştirme, izole ederek bulaşı önleme ve verem hastalarına yaşam için eğitim verme merkezleri olarak hizmet vermiştir.

Tıp ve mimarlık tarihçeleri, 20. yüzyıl modern mimarlık hareketinin –veya daha yaygın bilindiği şekliyle 20. yüzyıl modernizminin –hijyenik tasarım ilkeleriyle tüberküloz tedavisinin mekânsal/tasarımsal karakteri arasındaki bağlantıyı uzun zamandır kurmaktadır (Campbell, 2005, 2012; Colomina, 2019; Gorlier, 1953; Overy, 2007). Tüberkülozun yayılması, işçi sınıfının barınma koşullarıyla ilişkilendirilmiş, bulaşıcı hastalıkları önleme ve tedavi etme, sosyalist bir bağlamda sağlıklı yaşam tarzı öneren modernizmin yükselişiyle aynı döneme denk gelmiştir. Antibiyotik tedavisinden önce temiz hava, güneş, sağlıklı diyet ve dinlenme kürleri gereksinimlerini karşılayan yapıların/komplekslerin 19. ve 20. yüzyılda hızla yaygınlaşması, toplumsal bir olguyla “sanatoryum hareketi” olarak bilinmektedir (Campbell, 2005, s. 465).

Modern Hareketin Simgesel Programı Olarak Sanatoryum

Sanatoryum yapıları/kompleksleri sağlıklı bir yaşam için şehir hayatından uzaklaşmayı önermektedir. Tüberkülozun çoğunlukla solunum yollarını etkilemesinden dolayı kentten uzak ve doğa içinde, genellikle dağlık veya deniz kenarı bölgelerde kurulmuştur⁴. İki önemli tüberküloz uzmanı Auguste Rollier (İsviçreli hekim, 1875-1954) ve Sir Henry John Gauvain (İngiliz cerrah, 1878-1945), verem hastalarının iyileştirilmesi için güneş kürü olarak bilinen “helyoterapi”yi (*heliotherapy*) önermişlerdir

⁴ Dağ ve deniz iklimi arasındaki farkın hastalar üzerinde etkisi için bkz. Avcı-Hosanlı ve Degirmencioglu, 2024; Gökçe, 1948.

(Campbell, 2005, s. 469). Güneş ışığı ve sosyal iyileşme arasındaki ilişki böylelikle mimari düşünceye girmiş (Theodore, 2016, s. 191) ve cephe boyu güneşe yönelen balkonlar, çatı terasları ve taraçalar gibi modern mimariyle kodlanan bir tasarım dili oluşmuştur⁵. Otto Wagner (1988, s. 116) 1902’de modern insanın beklentilerini şu şekilde özetlemektedir:

Günümüz insanının ihtiyaç duyduğu iki koşul vardır: MÜMKÜN OLAN EN BÜYÜK RAHATLIK [konfor] VE MÜMKÜN OLAN EN BÜYÜK TEMİZLİK. Bu önermeleri dikkate almayan her girişim, yalnızca değersiz bir sonuç doğuracak ve bu kurallara uymayan her sanatsal üretim, yaşanmaz hale gelecektir. Bunun örnekleri çoktur. En büyük ustalardan çıkmış olsalar bile uygunsuz merdivenler; kontrol edilemez, kullanışsız, temizlenmesi zor her şey; yapısal olarak yanlıs olan her şey; imalatı zor ve bu nedenle görünümün üretim maliyetine karşılık gelmediği tüm nesnelere; yeterince hijyenik olmayan tüm mobilyalar, keskin köşeli mobilyalar, insan formuna uymayan sandalyeler [...] ve pek çok başka şey bu kategoriye giriyor.⁶ [italik yazar tarafından]

Grandvoinnet (2020) için, “Sanatoryumlar, Modern Mimarlık Hareketinin simgesel bir programıdır”. Bakteri çağında gelişen ve dönüşen hijyen odaklı tasarım kriterleri modern mimarının dilini oluşturmuştur. Bu dil, betonarme ve/veya çelik strüktür; büyük açıklıklarla sağlanan tasarımda şeffaflık; süslemeden arınmış sadelik; temiz hava ve çapraz havalandırma sağlayan geniş pencereler; güneşlenme ve kür tedavisi için teraslar/balkonlar; ve hijyenik kullanıma uygun kir ve toz tutmayan yüzeyler olarak kodlanmaktadır (Colomina, 2019; Colomina ve Wigley, 2020). Sanatoryum mimarisi, 20. yüzyıl modernizminin biçimsel, strüktürel ve mekânsal karakterini etkilemiş ve karşılıklı bir etkileşimle şekillenmeye devam etmiştir.

Gideon, *Space, Time and Architecture* [Mekân, Zaman ve Mimarlık] (Giedion, 2009) başlıklı 1941 yılında yayımlanan kitabında, modern mimarinin yükselişiyle bağlantılı üç yapıt tanımlamaktadır (Colomina, 2019, s. 61): (1) Aimo ve Alvar Aalto’nun Paimio Sanatoryumu, Finlandiya (1928-1932); (2) Walter Gropius’un Dessau’daki Bauhaus kompleksi, Almanya (1925-1926); (3) Le Corbusier’in *League of Nations* [Milletler Cemiyeti] projesi, Cenevre, İsviçre (1927). Modernizmi tanımlayan üç mimari çıktıdan

⁵ Helyoterapi, kemik ve eklem veremi için önerilmekte ve akciğer veremi hastalarında ilerlemeye yol açtığı için doğrudan güneşten sakınılarak, gölgede temiz hava kürleri tercih edilmektedir (Avci-Hosanlı ve Degirmencioglu, 2024, s. 9; Campbell, 2005, s. 469; Hobday, 1997).

⁶ Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.

biri olarak bir sanatoryumun seçilmesi rastlantısal değildir⁷. 20. yüzyıl başında “bakteri” savaşının öncüleri olarak yeni inşa teknikleri, malzemeleri ve hijyen ilkeleriyle pek çok sanatoryum inşa edilmiştir⁸. Bunlar arasından ön plana çıkan Modern Hareket’in en önemli sanatoryumlarından biri, Hollanda Elmas İşçileri Sendikası tarafından çalışanları için yaptırılan, mimarlar Jan Duiker ve Bernard Bijvoet’in Hollanda’nın Hilversum şehrindeki Zonnestraal (Güneş ışını) Sanatoryumudur (1925-1928) (Overy, 2007, s. 6-13)⁹. “Laat licht, lucht en zon” (ışık, hava ve güneşe izin ver)¹⁰ sloganıyla modern mimarlığın temel ilkelerini tanımlamaktadır. Betonarme ve geniş cam açıklıklarla inşa edilen yapılar, elmas veya güneş formunda merkezden radyal olarak sahaya yerleşerek güneş ışığından gün boyu faydalanılmaktadır.

Önemli bir diğer sanatoryum, mimarlar Aino ve Alvar Aalto tarafından tasarlanan Finlandiya’nın Turku şehrinde bulunan Paimio Sanatoryumudur (1929-1933) (Colomina, 2019, s. 61-71). Aalto’lar dikey yerine yatay kullanıcıyı düşünerek modern mimarinin yeni tasarım ilkelerine göre değişmesi gerektiğini savunmuşlardır. Doğrusal düzlemde yatay vurgusuyla gelişen beton ve cam yapı, ince dikdörtgen bir forma sahiptir. Colo-

⁷ Tüberkülozun tedavisi için ilk sanatoryum, kendisi de verem hastası olan Alman Dr. Hermann Brehmer tarafından 1854 yılında kurulmuştur (Daniel, 2011). Görbersdorf’ta kurduğu sanatoryum (*Bremerische Heilanstalt für Lungenkranke*) tedavisinde egzersiz, hijyen ve diyet önermiştir. Hastalarından biri olan Dr. Peter Dettweiler, 1876’da Hesse/ Almanya’da kendi sanatoryumunu (*Heilanstalt Falkenberg*) açmış; ancak egzersiz yerine dinlenmeyi önermiştir. Bu örnekler, Dr. Edward Livingston Trudeau’nun 1880’lerde kurduğu *Adirondack Cottage Sanitarium* kompleksi için yol gösterici olmuştur. 1880’lerle birlikte aristokrasi yazlarını sanatoryumda geçirmeye başlamış; sanatoryumlar çağın sinir bozuklukları gibi “modernliğin diğer hastalıkları” için tedavi önermiştir. Örnek olarak mimar Josef Hoffmann’ın tasarladığı Viyana dışındaki Purkersdorf Sanatoryumu (1903) verilebilir (Topp, 1997). Hastane olmayan sanatoryum, modern bir otel ve bir terapi merkezi arasında tanımlanabilir.

⁸ Bazıları şunlardır: *Wald Sanatoryumu*, Davos, İsviçre (1911); mimarlar Otto Pflughard ve Max Haefeli ve mühendisler Robert Maillart ve Francois Hennebique tarafından tasarlanan *Schatzalp Sanatoryumu*, Davos (yaklaşık 1900); Mimarlar Otto Pflughard ve Max Haefeli ile mühendis Robert Maillart’ın *Kraliçe Alexandra Sanatoryumu*, Davos (1907); Richard Döcker’in *Waiblingen Sanatoryumu*, Stuttgart, Almanya (1926-1928); Werner Hebebrand ve Willi Kleinertz’in *Sonnenblick Sanatoryumu* Marburg, Almanya (1929-1931); William Ganster ve William Pereira’nın *Lake County Tüberküloz Sanatoryumu*, Waukegan, Illinois, ABD (1939) (Colomina, 2019, s. 73-74).

⁹ *Docomomo International - Documentation and Conservation of Modern Movement Heritage* [Docomomo Uluslararası - Modern Hareket Mirasının Belgelenmesi ve Korunması] kurucuları Hubert-Jan Henket (1940 -) ve Wessel de Jonge (1957 -) modern miras kabul edilen bu sanatoryumun koruma/restorasyon projesinde çalışmışlardır (“Docomomo international”, t.y.; Grandvoinet, 2020, s. 48).

¹⁰ Giedion’ın da modern mimarlık ve sağlık üzerine yayınladığı benzer başlıklı bir kitabı bulunmaktadır: *Liberated Dwelling: Light, Air, Opening* [Özgürleştirilmiş Konut: Işık, Hava, Açıklık]. Bkz. Giedion, 1929.

mina (2019, s. 63) tarafından röntgen imajında bir verem hastasının kaburgalarına benzetilen kür balkonları ayrı bir kanat oluşturmaktadır. Overy'nin (2007, s. 29) ifadesiyle sanatoryum mimarisinin modern tasarım ve yaşamın alt yapısını oluşturan hijyenik karakteri ve performansı, tasarımdaki aşırılığın ortadan kaldırılmasıyla "temizlik" ve "temizlenme kolay"lığı sağlayan "hastane" ve "cerrahi" özelliklere, detaylara ve malzemelere çok şey borçludur. Aalto'ların odalarının tasarımında bu yaklaşım izlenmektedir: Odalardaki aydınlatma elemanları, lavabo ve dolaplar, Wagner'in önerdiği gibi hem maksimum hijyen hem hastalar için maksimum konfor sağlamaktadır¹¹.

Amaç ve Kapsam

Bu makale, 20. yüzyıl ortası Türkiye'sinin önemli bir mimari eseri olan Bursa'daki Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatoryumunu incelemektedir. Bu çalışmanın modern mimarlık ve sağlık arasındaki ilişkinin yeniden tartışıldığı bir döneme denk gelmesi anlamlıdır. Covid-19 pandemisinden sonra sağlık, tasarım ve mimarlık arasındaki ilişki ve sağlığın gündelik yaşam pratikleri ve mekânları/objeleri üzerindeki yansımaları sorgulanmıştır. Özellikle 20. yüzyıl modernizminin veremle ilişkisi, mimarlık tarihçileri ve kuramcıları tarafından yeniden değerlendirilmektedir. Verem hastalarını "iyileştirmek"¹² için kurulan kompleksler ve kurumların mimari/tasarımsal reformlarının 20. yüzyıl modernizminin avangart ilkeleri üzerindeki etkisi tartışılmazdır.

Şekil 1. Erenköy Sanatoryumunda Süleyman Çakır Pavyonu. Kaynak: (Anon., 1944).

¹¹ Örneğin, odalarda aydınlatma armatürleri hastanın başının arkasında, duvardadır; lavabolar suyun sesini kesmek için 45° açılı bir forma sahiptir (Colomina, 2019, s. 61-71). Her mobilya ve obje, cerrahi bir cihaz gibi çalışmakta, ince düşünülmüş tasarımlarıyla laboratuvarında üretilmiş hassasiyetle kullanıcıya hizmet vermektedir.

¹² "İyileştirmek" terminolojisinin seçimi önemlidir. Tamamen tedavi önermeyen sanatoryum kurumlarının izole etme, bakım ve eğitim işlevlerine referans vermektedir. Bkz. (Avcı, Değirmenci-oğlu ve Kepez, 2022; İlihan Rasimoğlu, 2018; Yıldırım ve Gürkan, 2012).

Yapının mimari ve biçimsel özellikleri üzerine yapılan araştırmaları genişletmeyi amaçlayan bu çalışma, mediko-sosyal ve kültürel katmanlara odaklanmaktadır. 20. yüzyıl modern mimarlık ilkelerini kütleli ve biçimsel özellikleriyle taşıyan ve Türkiye’deki erken örnekleri teşkil eden Burgazada, Büyükkada gibi özel işletilen; Heybeliada, Erenköy, Validebağ gibi erken cumhuriyet döneminde devlet girişimiyle inşa edilen sanatoryumlar (Şekil 1) (Avcı ve Değirmencioglu, 2024; Degirmencioglu, 2022) veya yüzyıl ortası yine devlet eliyle inşası tamamlanan Atatürk (Keçiören)¹³ veya Süreyyapaşa sanatoryumları (Avcı, Değirmencioglu ve Kepez, 2022) yerine¹⁴, İkinci Milli Mimarlık üslubundan izler taşıyan, yani “yerele çeviride” önemli temsil sunan bir sanatoryum seçilmiştir. Nitekim geleceksel/yerel mimariden esinlenen ve yüzyıl ortasında antibiyotik tedavisinin bulunmasıyla çakışan bu eser mediko-sosyal katmanların mercek altına alınmasını kolaylaştırmaktadır. Dahası, İkinci Milli Mimari denince akla gelen önemli mimarlardan ikisi yapının/kompleksin mimarları olan Prof. Dr. Leman Cevat Tomsu ve Ord. Prof. Dr. Emin Onat’tır. Her ikisi de 20. yüzyıl Türkiye’inde mimarlığın gelişimine eğitim, eser ve yarışma performanslarıyla önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Onat (1908-1961), 20. yüzyıl Türkiye’sinin İkinci Milli Mimarlık çerçevesinde önemli eserler bırakmış bir mimar ve akademisyendir. 1926’da girdiği Yüksek Mühendislik Mektebini 1934’te Zürich Yüksek Teknik Okulunu bitirerek tamamlamıştır. Aynı yıl doçent, 1943’te profesör olmuştur. Yüksek Mühendis Okulunun Teknik Üniversiteye (İstanbul Teknik Üniversitesi) dönüşümü sırasında Mimarlık Fakültesini kurmuş ve ilk dekanı seçilmiştir. 1957’de *Hannover Technische Hochschule* kendisine ilim ve sanat alanında fahri doktorluk unvanını vermiştir. Türkiye mimarlığına Orhan Arda ile gerçekleştirdiği Anıtkabir, Sedat Hakkı Eldem’le gerçekleştirdiği İstanbul Fen Fakültesi ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası projeleriyle önemli izler bırakmıştır (Anon., 1961).

Yine yüzyıl ortasında İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesinde aktif diğer bir akademisyen Tomsu (1913-1988), 1934’te Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Şubesinden mezun olan iki kadından biridir. 1941’de Yüksek Mühendis Mektebinde (İ.T.Ü) asistan olmuştur (Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013, s. 22). 1950’de “Bursa Evleri” başlıklı etüdüyle Bina Bilgisi

¹³ Atatürk (Keçiören) Sanatoryumuyla ilgili kapsamlı bir proje gerçekleştirilmektedir. Bkz. (Avcı ve Değirmencioglu, 2023).

¹⁴ Örneklerin hepsi burada verilememektedir. Daha geniş bir çalışma kapsamında Türkiye’nin sanatoryumları incelenmektedir (Avcı vd., 2022).

kürsüsünden doçentlik almıştır. Bu çalışma, kendi ifadesiyle “sivil mimarimize Türk mimarlarının alâkasını çekmek üzere hazırlanmıştır” (Anon., 1950a). 1960’ta Mimarlık Fakültesi Birinci Bina Bilgisi kürsüsünde profesörlüğe yükseltilmiştir (Anon., 1960). Geleneksel/yerel Türk mimarisi odağında gerçekleştirdiği incelemeleri döneminin çağdaş anlayışıyla yeniden yorumlayan önemli projeleri arasında halkevleri ön plana çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk kadın mimarlarından Münevver Belen’le gerçekleştirdiği Gerede Halkevi (1936) ve Kayseri Halkevi (1937); kendisinin Şehremini Halkevi projesi (1938) ve Kadıköy Halkevi proje yarışmasındaki mansiyon ödülü (1938) *Arkitekt* dergisinin veri tabanından ulaşılabilen örneklerdir (Anon., 1938; Tomsu, 1938; Tomsu ve Belen, 1936, 1937).

Dahası, ülke çapında düzenlenen birçok mimari proje yarışmasında ödül kazanmış, döneminin yarışmalarında ve pratik uygulamalarda çağdaş mimarinin tartışılmasına ve dönüşmesine öncülük etmiştir. Zonguldak Şehir Otelı yarışmasından birincilik ödülü (1943) kazanmış; diğer pek çok yarışmadan mansiyon ödülleri almıştır. Bunlar, Ankara Telefon Santralı (1943), Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğünün Erzurum İşletme, Toplantı Binaları ve Memur Evleri Mahallesi (1945), Eskişehir Garı (1947), Yüksek Mimar Enver Tokay’la katıldığı İstanbul Adalet Sarayı ve Enver Tokay ve Yüksek Mimar Ali Kızıltan’la katıldığı İzmit Belediye ve Otel Binası yarışmaları olarak sıralanabilir (Anon., 1943b, 1943a, 1945a, 1947a, 1947b, 1949a). Projelerinde geleneksel/yerel mimariden ilham alarak tasarımlarını çağdaş inşa teknikleriyle yeniden yorumlamaktadır. Benzer yaklaşımı, Onat’la birlikte gerçekleştirdiği ve bu çalışmanın konusu olan Kirazlıyayla Sanatoryumunda da izlemek mümkündür.

Kirazlıyayla Sanatoryumunun mediko-sosyal ve kültürel katmanları bu çalışma kapsamında dört ana başlıkta incelenmiştir. İlk kısım “(1) Verem: Politik Bir Söylem ve Yerel Bir Başarı olarak Kirazlıyayla Sanatoryumu,” veremin devlet nazarında bir cumhuriyet sağlık propagandası olmasını tartışmaktadır. “(2) Ayrıcalıklı Sağlık ve Kirazlıyayla Sanatoryumu” başlığında “toplumsal yankılar” Kirazlıyayla Sanatoryumunun Bursa’nın verem savaşına cevap veremediğini göstermektedir. “Kurumsal uygulamalar” bu sanatoryumun sunduğu sağlık hizmetinin “sınıf” ayrımına göre ayrıcalıklı karakterini irdelemektedir. Önemli bir katman olan “(3) Kirazlıyayla Sanatoryumu ve Gölgede Kalmış Bir Kadın Mimar” kısmında 20. yüzyılda dünyada ve Türkiye’de mimarlık mesleğinde, dolayısıyla Kirazlıyayla Sanatoryumunun tasarımında kadın mimarın “görünürlüğü” tartışılmaktadır. “(4) Bilinçli Koruma ve Yaşatma (ve/ya Yitik

Miras ve Bellek Kaybı)" yapının güncel durumunu kültürel mirasın korunması bağlamında ele almaktadır.

Yerel Çeviri Olarak Kirazlıyayla Sanatoryumu

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde inşa edilen sanatoryumlar, mimarlıkta 20. yüzyıl modern mimarlık hareketinin evrensel ilkelerini sürdürürken kendi yerel çevirilerini doğurmuştur. Türkiye'deki sanatoryum mimarisinin örnekleri de yerel unsurlarla "evrensel" birçok özelliği birleştiren bir çeviri oluşturmaktadır. 1940'lı yıllarda Türkiye'nin sanatoryum mimarisinde ülkenin içinde olduğu sosyo-politik ve sosyo-kültürel bağlamla birlikte "yerel çeviri" özellikleri farklı bir boyut olarak "yerel" in ağır bastığı bir tipolojiye doğru evrilmiştir. Bu tipi örnekleyen üretimlerden biri Kirazlıyayla Sanatoryumudur.

Önceki kısımda bahsedilen evrensel sanatoryumlar ve Türkiye'deki erken çevirileriyle kıyaslandığında Kirazlıyayla'nın 1940'larda yaygın olan çağdaş mimarlık gündeminden etkilendiği aşikârdır. Tomsu, döneminin diğer mimarları gibi, yeni binalarda "eski Türk ruhunu" koruyabilmeyi, ama milli mimarinin eski Türk mimarisinin kopyası olmaması gerektiğini tartışmış; modern tekniklerden faydalanarak çağdaş sosyal ihtiyaçların karşılanması gerektiğini, İkinci Milli Mimarlık üslubunu yansıtacak şekilde savunmuştur (Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013, s. 73).

Sanatoryumun ön projeleri 1945'te hazırlanmış ve 1946'da Vali Haşim İşcan döneminde hizmete açılmıştır. 1946'da hizmete girmişse de tam kapasite çalışmamıştır. Nitekim 1947 tarihli Ulus gazetesi haberinde inşaatın devam ettiği belirtilmektedir (Anon., 1947c). Bu da yapının aslında 1946'da kısmen açıldığını göstermektedir. 1949'da inşaat çalışmalarının sona erdiği yine Ulus gazetesinde çıkan bir başka haberden öğrenilmektedir (Anon., 1949c). Bursa Tıp Fakültesinin kuruluşuna kadar İş Bankası tarafından işletilmiş, fakülte kurulduktan sonra ona bağlı Göğüs Hastalıkları Kliniği olarak kullanılmıştır. 1979'da sağlık kuruluşu olarak kullanımının devam etmesi şartıyla Uludağ Üniversitesine devredilmiştir (Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013, s. 80).

2014'e kadar farklı firmalar tarafından rölöve-restorasyon projeleri gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl Tarım ve Orman Bakanlığına geçen kompleks, yenileme çalışmaları için Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO) tarafından kiralanmıştır. Bir medya haberi şu şekilde duyurmaktadır: "[...], toplam 256 bin metrekarelik alanda Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu,

Milli Parklar, yerel yönetimler ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla birlikte geniş çerçevede bir restorasyon gerçekleştirerek tarihi yapıyı, 'Bursa Business School' konseptiyle iş dünyasının ve Türkiye'nin hizmetine sunmayı başardı" (Anon., 2023). Günümüzde *Swiss Otel* ve Bursa Ticaret ve Sanayi Odası girişimiyle Bursa *Business School* [İş Okulu] olarak kullanılması gündemdedir.

Güneybatı cephesinden bakıldığında mimarlıkta 20. yüzyıl modernizminde karşılaşılan dikdörtgen prizma ve çizgisel uzanım karakteri izlenmekte ve bu özelliği cephe boyunca uzanan kür balkonları desteklemektedir (Şekil 2). Fakat daha detaylı bir inceleme, evrensel sanatoryum mimarisinin çoğu özelliğinin yerele çevrilerek yeniden yorumlandığını göstermektedir. 20. yüzyıl sanatoryum öncüllerinde olduğu gibi beton, geniş cam ve strüktürel hafiflik ve cephede/planda özgürlük bu yapıda görülmez. Büyük bir komplekstir, içinde sanatoryum ve prevantoryum olmak üzere ayrı verem tedavisi gerektiren (ileri seviye açık veremli ve kapalı veremli) bloklar bulunmaktadır (Şekil 3). Kompleksin içinde hizmet binaları, tesisat, depo, ısınma, yönetim ve çalışanlar için lojmanlar bulunmaktadır (Şekil 3). Burada da özetlendiği gibi yapının mimari ve mekânsal karakteri daha önceden farklı çalışmalar kapsamında yapılmıştır (Atalay, 2022; Avci-Hosanli, 2021; Güngör, 2017; Kantarcıoğlu Güngör, 2019; Özkul ve Kırbaş, 2015; Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013). Dolayısıyla bu mimari değerlendirme burada tamamlanarak mediko-sosyal katmanlara odaklanılacaktır.

Şekil 2. Kirazlıyayla Sanatoryumu. Kaynak: (Anon., 1954).

Yöntem

Öncelikle üst kısımda da aktarıldığı gibi yapının biçimsel ve mekânsal özellikleri hakkında yapılan literatür araştırmaları incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu çalışmaları geliştirmek için kompleksin/yapının mediko-sosyal ve kültürel katmanlarına odaklanma hedefiyle, sanatoryum hakkında tarihte kitle iletişim araçlarında çıkan haberlerin izleri sürülmüştür. Gazete haberleri, dergi ve magazin makaleleri gibi kaynaklardan faydalanılmıştır. Haberlere *Akşam*, *Anadolu*, *Son Posta*, *Tan*, *Tanin*, *Ulus* gazetelerinden ve *Resimli Hayat* aile, sağlık ve kadın dergisinden ulaşılmıştır.

İstanbul Verem Savaş Derneğine ait ve ulusal ölçekte veremle mücadelede önemli bir unsur olan *Yaşamak Yolu* dergisinin *Ulusal Verem Savaşı Derneği* başlıklı yazı dizisinde Bursa Verem Savaş Derneği Başkanı Dr. Neşati Üster tarafından yazılan raporlardan faydalanılmıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivinden ve 1949'da yayınlanan "Uludağ Verem Sanatoryumu İç Hizmet ve Vazifeler Talimatnamesi" başlıklı talimatnamesinden edinilen belgelerle tüm bu veriler teyit edilmiş ve desteklenmiştir. Talimatname işleyişi ve sunulan sağlık hizmeti hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Kompleksin nadir bulunan fotoğraflarına arşivlerden ve sahalardan erişilmiştir ve *Sanatorium Heritage Turkey* [Türkiye Sanatoryum Mirası] (Avcı vd., 2022) arşivinde de bulunmaktadır.

Şekil 3. Yerleşim planı. Kaynak: Yazar tarafından Google Earth 2023 üzerine işlenmiştir.

Mimarlarından Leman Tomsu hakkındaki bilgilere literatürden erişilmiştir. Taramada Dostoğlu ve Erkarlan (2013) tarafından hazırlanan *Leman Cevat Tomsu: Türk Mimarlığında Bir Öncü (1913-1988)* başlıklı kitaptan faydalanılmıştır. Kompleksin/yapının güncel yeniden işlevlendirme projesi hakkındaki verilere rölöve/restorasyon projelerinden sorumlu firmaların web sayfalarından (Birer Kurultay Mimarlık, t.y.; Sözüneri Mimarlık, 2021) ulaşılmıştır. Yapının güncel kullanımı hakkında yerel gazetelerin web sayfalarından ulaşılan bilgiler dikkate alınmıştır (Anon., 2023). Kompleksin yerleşim planı Google Earth 2023'ten edinilen hava fotoğrafının üzerine literatürden edinilen verilerle yazar tarafından işlenmiştir. Kompleksin son dönem kütleleşme dönüştürme ve gerçekleşen yeni müdahaleler hava fotoğraflarından takip edilmiştir.

Verem: Politik Bir Söylem ve Yerel Bir Başarı Olarak Kirazlıyayla Sanatoryumu

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk devletinin modernleşme / çağdaşlaşma projesinin önemli unsurlarından birisini sağlık reformları oluşturmuştur. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede, halkın medya aracılığıyla eğitilerek bilinçlendirilmesi hedeflenmiş ve sağlık hizmetleri Anadolu'nun her köşesine taşınmıştır. Tüberkülozla mücadele, önemli bir propaganda aracı olmuş ve bir Cumhuriyet başarısı olarak aktarılmıştır (İlikan Rasi- moğlu, 2018; Yıldırım ve Gürkan, 2012).

Şekil 4. Türkiye'nin verem savaşında medyada sağlık propagandası. Kaynak: (Anon., 1935; Yücer, 1937).

1930'lu yıllarda propaganda iki yönlü çalışmaktadır: Halkı eğitmek rolünü üstlenirken nüfus siyaseti de yapar. Her vatandaşı orduda bir güç, ekonomik kalkınma hedefiyle sanayide kas-gücü ve nüfus arttırma politikaları kapsamında çocuk dünyaya getirmek/yetiştirmek için ulusal bir değer olarak görülmektedir. 1935'te Anadolu gazetesinde Yamanlar Kampı ve Buca Sanatoryumu hakkında çıkan bir haberde "en verimli bir ulusal servet olan bir tek ferdin sağlık ve hayatını korumağı her şeyden [*sic.*] üstün addeden cumuriyet [*sic.*] hükümetimiz" ifadesi bulunmaktadır (Anon., 1935). 1937'de bir gazete makalesinde verem savaşında önemli unsurlar sıralanırken, propaganda ile halkı bilinçlendirmenin dispanser ve sanatoryum inşa etmek kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır: "[...] Esasen verem mücadelesi de mediko sosyal bakımdan teşkilat unsurları ile beraber bir propaganda meselesidir. Bugün mevcut olan içtimai birlikler, mahfeller, gazete sütunları, sihhî konferanslar, müzeler, muhtelif vekâletlerin az bir fedakârlıkla hazırlayacakları sihhi sinema temsilleri [...] propaganda hususunda çok büyük roller oynıyabilirler [*sic.*] ..." (Yücer, 1937) (Şekil 4).

Uludağ'da bir sanatoryum açılması benzer temalarla işlenmiştir. 1945'te Kirazlıyayla Sanatoryumuyla ilgili ilk haberlere ulaşılmaktadır. Bu haberlerden denizden 1600 metre yükseklikte çam ormanları arasında olduğu ve İstanbul Yakacık Sanatoryumu başhekimi Dr. İhsan Rıfat girişimiyle yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Anon., 1945b, 1950b). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi belgelerinde bulunan Uludağ Sanatoryumu 1949 yılı bilanço raporunda, 20 Haziran 1949'da hasta kabulüne başladığı ve bir taraftan da binanın "kuyruk kısmı" inşaatının devam ettiği belirtilmektedir (Anon., 1950b). Aynı raporda inşaatındaki en büyük hisselerin İş Bankası mümessili Burhanettin Türe ile Doktor İhsan Rıfat Sabar'a ait olduğu belirtilmektedir. "Modern sanatoryumun Avrupa'daki eşlerine benzeyeceği ve Türkiye'nin en büyük sanatoryumu olacağı" söylenmektedir (Anon., 1947c). 1945'de çıkan haberde gelecek sene, yani 1946'da açılacağı müjdelenir (Anon., 1945b). Oysa, 1947'de çıkan başka bir haberden "Uludağ'da Kirazlı Yayla'da yapılmakta olan büyük sanatoryumun inşaatı bir hayli ilerlemiş ve 3 üncü kat inşaatına [*sic.*] başlanmış bulunmaktadır" ifadesiyle inşaatın bitmemiş olduğu öğrenilmektedir (Anon., 1947c) (Şekil 5).

1949 tarihli bir gazete makalesinde 1945'ten beri yapılmakta olan inşaatın bittiği belirtilmektedir, fakat 25 yataklı olarak hizmet verecektir

(Anon., 1949c). Medyada veremin politik bir söylem olması olgusuna uygun, yerel bir başarı olarak ön plana çıkarılmakta ve “Türkiye’de bu yükseklikte ve bu kadar büyük başka Sanatoryum yoktur” denmektedir. 150 yataklı ve “bütün modern tesisleri” (Şekil 3) barındırmakta olan sağlık yapısının ilk başhekimi Talât Bedrent atanmıştır (Anon., 1949c) (Şekil 5). Fakat sonraki senelerde başhekim değişecektir (Şekil 6). Açılan sanatoryumun ve sağladığı hizmetin aile yaşam ve kadın dergileri gibi diğer medya araçlarında da yer aldığını görülmektedir. Yerel bir başarı ve lüks karakter söylemine ek olarak *Resimli Hayat* dergisinde “[Bu] Sanatoryumun, ameliyathane, röntgen ve laboratuvar tesisleri Türkiyede [sic.] başka hiçbir hastahanedede [sic.] yok” denmektedir. Sanatoryum kompleksinin çam ormanları içinde kar tatili hissiyatı sunduğu vurgulanmaktadır (Anon., 1954). 1954 yılında bir başka gazete haberinde ise sanatoryum başhekiminin Doktor Müheymin Akaygen olduğunu öğrenilmekte, hastaların Akaygen’i bir “ağabey, baba ve kurtarıcı” olarak gördüklerinden bahsedilmektedir (Topuz, 1954) (Şekil 6). Başhekimin aktardıklarından yola çıkan gazeteci, bu sanatoryumun da – Türkiye’deki diğer sanatoryumlar gibi – Avrupa sanatoryumlarından farkı olmadığını altını çizmekte ve böyle bir kompleksin inşasını yerel ve cumhuriyet başarısı olarak aktarmaktadır.

Şekil 5. İnşası ve açılışı hakkında çıkan haberler. Kaynak: (Anon., 1947c, 1949c).

Gazeteci şöyle demektedir: “Geçen yıl da Paris’te bir verem hastanesini gezmiştim. Kendi dar bilgilerimle bu iki hastane arasında bir karşılaştırma yapmağa [sic.] çalıştım. Netice, hiç de Uludağ sanatoryumunun aleyhinde olmadı.” Bir başka gazetecinin de gözlemini aktarmaktadır:¹⁵ “Eğer Uludağ sanatoryumunun bu derece mükemmel olduğunu bilseydim, kalkıp İsviçreye [sic.] gitmezdim.” Başhekim Akaygen’den İsviçre’de yapılan tüm tedavilerin Kirazlıyayla Sanatoryumu’nda da olduğunu bilgisini alan gazeteci tamamlamaktadır (Şekil 6 ve 7): “Her halde gurur duyulacak bir hâdise” (Topuz, 1954).

Şekil 6. Başhekim Doktor Muehemin Akaygen. Kaynak: (Topuz, 1954).

Şekil 7. 1954’te hakkında çıkan bir gazete yazısı. Kaynak: (Topuz, 1954).

Ayrıcalıklı Sağlık ve Kirazlıyayla Sanatoryumu

Bu çalışma kapsamında incelenen katmanlardan bir, ayrıcalıklı sağlık tartışmasıdır. Yüzyıl ortası ve öncesinde verem hastaları için Türkiye’de yeterli yatak olmadığı çıkan farklı haberlerden görülmektedir. Nitekim büyük sanatoryum komplekslerinin inşaatlarının bitmesini beklemenin yanlış olduğu sıklıkla medya tarafından gündeme getirilmektedir (Anon., 1948). Kirazlıyayla Sanatoryumu kapsamında ayrıcalıklı sağlık tartışması “toplumsal yankılar” ve “kurumsal uygulamalar” alt başlıkları altında incelenmiştir.

¹⁵ Hıfzı Topuz (1954), Vatan gazetesinden Yılmaz Çetiner’in gözlemini aktarmaktadır.

Toplumsal Yankılar: Bursa Verem Savaş Derneği ve Kirazlıyayla Sanatoryumu Hakkındaki Görüşleri

Bursa Verem Savaş Derneğinin Kirazlıyayla Sanatoryumu hakkındaki görüşleri, ayrıcalıklı sağlık tartışmalarının toplumsal yankılarını göstermektedir. İstanbul Verem Savaş Derneğinin *Yaşamak Yolu* dergisinde yayımlanan *Ulusal Verem Savaşı Derneği* yazı dizisinde çeşitli şehirlerin derneklerine yer verilmiştir. *Bursa Verem Savaş Derneğine* odaklanan seri, dernek başkanı Dr. Neşati Üster tarafından kaleme alınmıştır. Fakat bu yazılarda sanatoryumla ilgili yok denecek kadar az bilgi bulunmaktadır. Bahsi geçtiğinde de eleştirel bir tonu vardır. Oysa "Bursa tüberküloz enfeksiyonunun yayılışı bakımından yurdumuzda en önde gelen illerimizden biridir" ve "Bursada tüberkülozdan ölüm nisbeti [sic.] büyük şehirlerimizin hepsinden daha yüksek bulunmaktadır" (Üster, 1951) (Şekil 8). Bursa'nın il sınırları içerisinde en çok ölüme neden olan verem tipinin %78 oranında akciğer veremi olduğu ifade edilmiştir. Verem dispanseri ve veremli yatıklarının arttırılmasının aciliyeti sıklıkla belirtilmektedir.

Beş büyük şehirimizde tüberkülozdan umumî ölüm

Şehirler	1943	1944	1945	1946	1947	Ortalama her yıl Tbc. ölüm	Nüfusa nisbeti 100,000 de
Ankara	396	275	365	366	427	365,8	162,8
İstanbul	2733	2426	2728	2714	2831	2686,4	318
İzmir	612	521	496	486	65	515	257
Eskişehir	143	150	113	— (*)	100	116,5	145,5
Bursa	261	258	321	278	358	295,2	343

(*) Eskişehirde 1946 yılında ölüme en çok sebep olan 6 hastalık arasında tüberküloz yoktur.

Şekil 8. Beş büyük şehirde 1951 yılına tarihlenen tüberkülozdan kaynaklanan ölüm verileri. Kaynak: (Üster, 1951).

Üster'in aktardıklarına göre Bursa Verem Savaş Derneği 1947'de kurulmuştur. Derneğin ilk verem hastanesi Temenyeri semtinde Feyziye

parkının karşısında ahşap bir konakta 20 yataklı olarak 1 Ağustos 1949'da açılmıştır (Anon., 1949d; Üster, 1957)¹⁶. Bir başka haberdeyse 29 Ekim 1949'da vali, korgeneral, hükümet ve parti görevlilerinin katıldığı Bursa Verem Savaş Derneği tarafından yaptırılan verem hastanesinin açılış töreninden bahsedilir (Anon., 1949e). 1950'de bu pavyonun yatak sayısı önce 25'e sonra 40'a çıkarılmış, Sağlık Bakanlığı'nun desteğiyle bir laboratuvar tesis edilmiş ve "100 miliamperlik" bir röntgen cihazı sağlanmıştır (Üster, 1957). Bu esnada paralel olarak 1879'da Ahmet Vefik Paşa tarafından Guraba hastanesi olarak inşa ettirilmiş olan (Üster, 1958) Bursa Memleket Hastanesi bünyesinde, eskiden akıl hastaları için kullanılan harap bir haldeki bir pavyon Aliye Telgrafçılar isimli bir vatandaşın maddi yardımıyla tamir ettirilmiş ve 1950'de 20 yataklı bir verem pavyonu olarak açılmıştır (Üster, 1957).

Bursa Verem Savaş Derneği'nin 1952 yılı çalışma raporu incelendiğinde 1951'de dernekten Sağlık Bakanlığına (Sağlık Vekâletine) devredilen 150 yataklı bu verem pavyonunun, 1953'ten sonra dernek tarafından tamir ettirilip yenilenerek 200 yataklı olarak yeniden hizmet vermesinin planlandığı görülür (Anon., 1953). Üster'in 1958 tarihli raporunda daha önce dâhiliye, cildiye ve nisaiye servisleri olarak kullanılan bu pavyonun elektrik ve su tesisatının yenilendiği, kalorifer ve kür galerileri ilave edilerek verem tedavisine uygun hale getirildiği belirtilmektedir (Üster, 1958). Daha sonra pavyonun 120 yataklı olarak hizmet verdiği izlenir; kadınlar için 45, erkekler için 75 yatak bulunmaktadır (Üster, 1957, 1958). Bir laboratuvar, "biri tomografi tertibatı da bulunan 200 miliamperlik, diğeri yalnız radyoskopi için kullanılan 35 miliamperlik 2 röntgen cihazı" bulunmaktadır (Üster, 1958)¹⁷. Veriler göstermektedir ki başarı, veremliler için yatak sayısı ile ölçülmektedir. Bu esnada bunları yetersiz bulan Bursa Verem Savaş Derneği yeni bir verem hastanesi ve/veya sanatoryum inşa ettirmek için kampanya başlatmak istemektedir (Üster, 1957).

Bursa Verem Savaş Derneği kendi başarıları olarak bu sağlık ve tedavi birimlerini ön plana çıkarmaktadır. Kirazlıyayla Sanatoryumunun Bursa'ya ve yatak ihtiyacına cevap vermediğine işaret etmektedir. Hatta bir haberde Bursa'da ilk açılan verem hastanesinin kendilerine ait olduğu

¹⁶ 1949'da çıkan "Memleket iki verem hastanesi daha kazandı" başlıklı haberde Trabzon verem hastanesi ve açılış başarıları olarak aktarılır (Anon., 1949d).

¹⁷ Köylerden gelen veremlilerin de reensüflasyonları yapılmaktadır (Üster, 1958). Cerrahi ve diğer müdahaleler hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Adams ve Schwartzman, 2005).

vurgusu yapılmaktadır (Anon., 1949e). Benzer içerikli ve tarihli bir haberde, Uludağ'daki büyük sanatoryumun yurdun her tarafından gelenler tarafından dolduğundan bahsedilir ve kışın da açık olacağı belirtilir (Anon., 1949d). Fakat haberdeki hastanenin Bursa'ya değil tüm yurda cevap veriyor olduğu vurgusu övgü değil eleştiridir. Daha çarpıcı olarak, 1951'de *Yaşamak Yolu* dergisinde çıkan bir makalede Bursa Verem Savaş Derneği, verem tedavi hizmetinin halka ücretsiz olarak ulaştırılmasının öneminden ve zorluğundan bahsederken, şehirlerinde veremli hastaları yatıracak *hiçbir müessesenin olmadığı* [italik yazar tarafından] söyler ve sağlıkta ücretsiz tedavinin önemine dikkat çekerek dolaylı bir eleştiri yapar. Kirazlıyayla sanatoryumuyla ilgili bilgi aktarılmamakta, hatta eleştirilmektedir (Anon., 1951a).

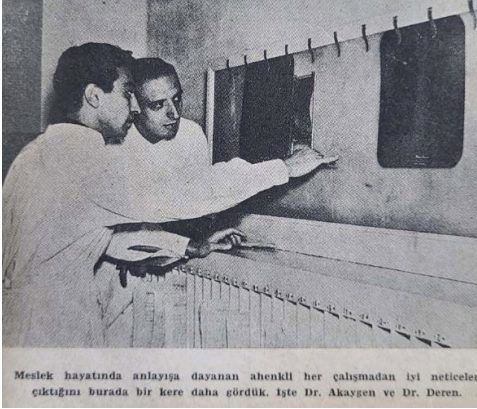
1958'de Bursa devlet hastanesine bağlı göğüs hastalıkları pavyonundan bahsederken Kirazlıyayla mevkiinde bir sanatoryumdan en nihayetinde bahsetmektedir: "Bursada [sic.] bugün Devlet hastanesine bağlı bir göğüs hastalıkları pavyonu [sic.] ile şehir dışında Uludağın Kirazlıyayla mevkiinde 120 yataklı hususî bir sanatoryom [sic.] vardır." Fakat yapılan şu yorum önemlidir: "Bu müessese ücretli olup memleketin her tarafından gelen hastaları kabul etmekte ve *mahallî bir savaş unsuru karakterini taşımamaktadır*" ve "Bu şehirde verem savaşı için bir çok [sic.] gayretler sarfedilmiş olmasına rağmen, *ideal bir organizasyonun kurulmuş olduğunu söyleyebilecek [sic.] durumda değiliz*" denmektedir [italikler yazar tarafından] (Üster, 1958).

Kurumsal Uygulamalar: Kirazlıyayla Sanatoryumunda Ayrıcalıklı "Oda"¹⁸

Gazetelerin politik bir başarı söylemi olarak aktardığı Kirazlıyayla Sanatoryumunun sağladığı sağlık hizmetinin sadece ayrıcalıklı bir kesime ulaştığı tartışılabilir (Anon., 1954). 1954'te 150 yataklı sanatoryumu ziyarete gelen aile, yaşam ve kadın dergisi *Resimli Hayat*'ın gazetecileri, başhekim Doktor Müheymin Akaygen ve Doktor Haşmet Deren önderliğinde gezdiklerinde odaları şu şekilde tasvir etmektedir (Şekil 9): "Çoğu zaman karlı olan yamaçlara ve çamlıklara açılan büyük pencereleri ile hasta odaları vücut ve ruh sağlığı bakımından ne kadar da güzel yapılmış ve döşenmişti".

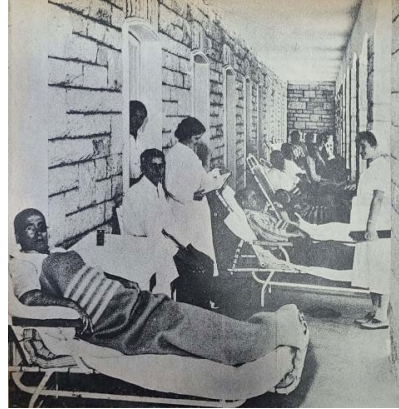
¹⁸ Sanatoryum komplekslerinde veremli hastaların mimariyle, yapılı çevreyle ve özellikle odalarıyla kurduğu duyu ve duyu ilişkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Degirmencioglu ve Avci Hosanlı, 2023).

Hastaların müştereken kullandıkları yemek ve dinlenme salonları buranın bir hastahane değil, zarif, temiz ve şirin bir dağ oteli olduğu hissini veriyordu” (Şekil 10). Ucuzluğu, karlı yamaçlar ve çamlıklardaki “dağ oteli” özelliği vurgulanan sanatoryumda sınıf farkına göre oda ücretleri değişmektedir, oda farkına göre hastalardan günlük “20, 17.5 ve 15 lira” alınmaktadır. Bu farkın sadece “odaların döşenmesinden,” yani mobilya ve eşya gibi detaylardaki farklılıklardan dolayı olduğu belirtilerek sağlık hizmetinin ve özellikle yemeklerin bütün hastalar için eşit olduğu vurgusuna ihtiyaç – gazeteciler tarafından da – hissedilmiştir. Başka bir gazete haberindeyse hastaların çoğunun İşçi Sigortaları tarafından gönderilen işçiler olduğu tespit edilmekte, üç sınıf yatak olduğu belirtilse de tüm odaların “tertemiz” olduğundan ve hastaların aynı yemekleri yediklerinden bahsedilmektedir. Hastane değil de bir otel hissiyatı olan kurumda hastaların koridorlarda pijamalarla dolaşmadığı ve “hastanelerin iç karartıcı ve soğuk havasının” burada olmadığı belirtilmektedir (Topuz, 1954).

Şekil 9. Başhekim Doktor Müheymin Akaygen ve Doktor Haşmet Deren.

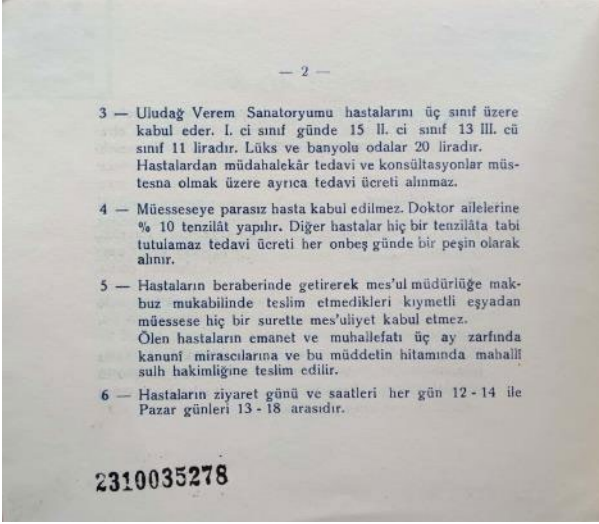
Kaynak: (Anon., 1954).

Şekil 10. Kür balkonlarında tedavi gören hastalar. Kaynak: (Anon., 1954).

1949’da yayınlanan “İç Hizmet ve Vazifeler Talimatnamesi”ne bakıldığında oda farklılıkları ve ücretleri görülmekte ve lüks ve banyolu odalar olduğunu anlaşılmaktadır (Anon., 1949b) (Şekil 11). Bu raporun 3. maddesine göre “Uludağ Verem Sanatoryumu hastalarını üç sınıf üzere kabul eder. I. ci sınıf günde 15, II. ci sınıf 13, III. cü sınıf 11 liradır. Lüks ve banyolu odalar 20 liradır. Hastalardan müdahalekâr tedavi ve konsültasyonlar müstesna olmak üzere ayrıca tedavi ücreti alınmaz.” Ayrı raporun 4.

maddesine göre: “Müesseseye parasız hasta kabul edilmez. Doktor ailelerine %10 tenzilât yapılır. Diğer hastalar hiç bir [sic.] tenzilâta tabi tutulamaz, tedavi ücreti her on beş günde bir peşin olarak alınır”.

Şekil 11. 1949'da yayınlanan İç Hizmet ve Vazifeler Talimatnamesi. Kaynak: (Anon., 1949b).

Dahası aynı raporun 9. maddesine göre hastalar ayrıldıktan sonra oda ve eşyaları dezenfekte edilir ve girişinden sonra ilk hafta içinde sanatoryumu terk eden hastalardan da oda dezenfeksiyon ücreti alınır. Bu bilgi, her ne kadar özel bir sanatoryum olsa da kurumdaki disiplin hakkında bilgi vermektedir: Tedaviyi ciddiye almayıp iyileşmeden sanatoryumdan ayrılan hastalara karşı uyarı niteliğindedir, bu disiplinsizliğin maddi bir bedeli de vardır. Talimatnamedeki “banyolu oda” vurgusu ayrıcalıklı bir hizmetin göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Devlet sanatoryumları olmak üzere Türkiye’de diğer sanatoryum komplekslerinde olmayan, olmasına da izin verilmeyen bir Dinlenme Evi bulunmaktadır ve hasta ziyaretçilerinin kullanımına yöneliktir (Şekil 12). İlk projelerde bu yapının prevantoryum – yani açık veremli olmayan hastalar için tedavi yapısı – olarak önerildiği bilinmektedir. Açık veremli hastalar (bulaş unsuru olan ileri seviye hastalar) sanatoryum kısmında, yani büyük blokta, kapalı veremli hastalar prevantoryumda tedavi edilmektedir (Şekil 3). Daha sonra bu işlevin ziyaretçiler için dönüştürüldüğü gözlenir. Oldukça lüks bir servis verdiği çıkan haberlerden izlenmektedir.

Hastalarını ziyarete gelen ziyaretçiler hastaneden tamamen bağımsız ve bir otel haline getirilmiş olan bu 24 yataklı yapıda kalabilmektedir.

Şekil 12. Prevantoryum ve/ya “Dinlenme Evi”. Kaynak: *Sanatorium Heritage Turkey* Arşivi

Bu yapının bir de özel salonu bulunmaktadır. 1954’te *Akşam* gazetesinde yazan gazeteci Hıfzı Topuz (1954) “Şimdiye kadar hiçbir otelde bu kadar orijinal bir şekilde döşenmiş bir salon görmediğimi kaydedeceğim. Bütün dekorasyon sanatkar Füreya Kılıç’ın [Koral] eseri¹⁹. Duvarlardaki abstr kompozisyonlar, yerli motiflerle işlenmiş seramik masalar, Sivas ağızlıkları, bakır tava ve şamdanlar, yerli kuşaklardan yapılmış örtüler dikkati çekiyor” demektedir. Yapının iç mekânlarının Füreya Koral tarafından yapıldığı bilgisinin bu çalışma kapsamında tespit edilmiş olması oldukça değerlidir. *Resimli Hayat* (Anon., 1954) dergisinde ise bu yapı “Prevantoryum” ve/ya “Kirazlı Yayla Dinlenme Evi” olarak tanıtılmakta; şehirlerin yorucu ve yıpratıcı havasından kaçan misafirleri ağırladığı ifade edilmektedir.

¹⁹ Füreya Koral (1910-1997), Türkiye’de çağdaş seramiğin öncülerinden kadın seramik sanatçısı ve ressamdır. O dönemlerde evliliği sebebiyle Kılıç soyadını kullanmaktadır.

Şekil 13. "Dinlenme Evi"nde rustik bar. Kaynak: (Anon., 1954).

Şekil 14. Leman Tomsu. Kaynak: (Karataş, 2020).

Bu yazıda da Dinlenme Evinin mekânsal özellikleri hakkında bilgi ve konforuna övgü vardır: "Rustik barı, temiz salonları, rahat yatak odaları ve güzel misafirleri ile burası da gerçekten insanı dinlendiren, yorgunluğunu alan, çilelerini muvakkat da olsa bir zaman için unutturan şirin bir yer" (Şekil 13). Tüm bu veriler, bu sanatoryumun devlet kurumu disiplinine sahip olmadığını ve sağlığın tedavi skalasında ayrıcalıklı tarafta kaldığını göstermektedir. Türkiye'nin, özellikle Bursa'nın verem sorununa ne kadar cevap verdiği Bursa Verem Savaş Derneği'nin de hissettirdiği gibi bir soru işaretidir.

Kirazlıyayla Sanatoryumu ve Gölgede Kalmış Bir Kadın Mimar

Kirazlıyayla Sanatoryumu incelendiğinde önemli sosyo-kültürel katmanlardan biri 20. yüzyılda kadın ve mimarlık mesleği meselesi ve dolaşısıyla sanatoryumun tasarımında Tomsu'ya, süreçte ve sonrasında verilen değer ve kredi eksikliğidir. Tomsu yalnız değildir, uluslararası ölçekte yine bir sanatoryum örneğinde benzer bir yaklaşımı görmek mümkündür. Aino ve Alvar Aalto'nun ortak eserleri olan Paimio Sanatoryumu genellikle sadece Alvar Aalto ismiyle referans bulmaktadır. Alanında başyapıt olarak kabul edilen Rendell, Penner ve Borden (2000) tarafından derlenen

Gender Space Architecture [Cinsiyet Mekân Mimarlık] kitabında Pollock (2000, s. 154-167), modernizm ve modernitenin erkek bakış açısıyla yazıldığını eleştirmektedir:

“Cinsellik, modernizm ya da modernite, kadınları da eklediğimiz verili kategoriler olamaz. Bu sadece kısmi ve erkeksi bir bakış açısını normlarla özdeşleştirir ve kadınları öteki ve ikincil olarak onaylar. [...] Modern sanatın öncüleri olarak kutsananların hepsi erkektir. Bunun nedeni erken modern hareketlerde kadınların yer almamış olması mı? Hayır. Modern sanatın biçimini ve karakterini belirlemede bunların hiçbir önemi olmadığı için mi? Hayır. Yoksa modernist sanat tarihinin övdüğü şey, tek modernizm olarak belirli ve cinsiyetlendirilmiş bir dizi pratiği normalleştiren seçici bir gelenek olduğu için mi?”

Rendell (2000, s. 228-229), mimarlık pratiğinde pek çok kadın mimarın kadın statülerini vurgulamadığını ve ofis/uygulama sahalarında cinsiyet konularını gündeme getirmemeyi tercih ettiğini belirtmektedir. Kadın-erkek mimar birlikteliklerinde kadın mimarın rolü yanlış yorumlanmaktadır:

“Kadın-erkek mimari ortaklığında kadın mimar olarak rol almak, uzun süredir kadınlar için seçilen bir mimarlık pratiği biçimidir. Jane Drew ve Maxwell Fry, Alison ve Peter Smithson, Charles ve Ray Eames, Diane Agrest ve Mario Gandelsonas, Patti ve Michael Hopkins, Elizabeth Diller ve Ricardo Scofidio gibi çiftlerde bu uygulama tarzının uzun bir geleneği vardır. Elbette pek çok kadın için bu model onlara istikrarlı ve çoğunlukla yüksek profilli bir uygulama biçimi sağlamıştır. [...] Ancak çoğu zaman bir erkekle birlikte çalışmak dezavantajlı olabilir. Her kişinin mimari çıktılara katkısının doğasını tasvir etmeye çalışırken, pek çok kişi, kadının rolünün tasarımın iç ve dekoratif yönleriyle veya teknik ressam veya yönetici olarak erkek partnerleri tarafından tasarlanan planların uygulanmasıyla bağlantılı olduğunu varsayıyor. Bu, mimari tasarımın işbirlikçi doğasını vurgulayan bazı feministler tarafından eleştirilen önemli yazarlık meselesini gündeme getiriyor.”

Benzer bir deneyimi paylaşan Scott Brown (2000), Venturi'nin kadın partneri olarak maruz kaldığı cinsiyetçiliği aktarmış ve gazetecilerin tasarımında ve projelerde onun rolünü minimal düzeyde sabitleme çabalarından bahsetmiştir. Wainwright'in (2018) aktardığı üzere, 1967'de mimar Robert Venturi ile evlenen Doçent Mimar Denise Scott Brown, Pennsylvania, Berkeley ve Kaliforniya üniversitelerde mimarlık bölümlerinde ders

vermektedir. Daha sonra kendisinin de aktardığı üzere “eşlerin davet edilmediği yemekler, dışlandığı iş görüşmeleri” ve kendisine yöneltilen “sen de mi mimarsın?” gibi sorulara maruz kalmıştır. Meslekte cinsiyet ayrımı ve Scott Brown’un mağduriyeti, 1991 Pritzker ödüllerinde eş ortak olmalarına rağmen, “mimarlık sanatının sınırlarını zorlayan, genişleten ve yeniden tanımlayan” eserlerinde sadece Venturi’ye ödül verilmesiyle daha belirgin hale gelmiştir. Oysa *Learning from Las Vegas* (Las Vegas’ın Öğrettikleri) başlıklı 1972’de yayınlanan manifestonun Scott Brown olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir (Venturi, Scott Brown ve Izenour, 1993)²⁰. 2013’de Harvard Tasarım Çalışmaları lisansüstü programından iki öğrenci Scott Brown’un katkısının tanınması için imza kampanyası başlatmış; Scott Brown ise “bana bir tören borçlular” çıkışıyla bu kampanyaya destek vermiş, fakat bu talep Pritzker ödülleri başkanı Lord Peter Palumbo tarafından reddedilmiştir (Wainwright, 2018).

1941 yılının Mart ayında Yüksek Mühendis Mektebine²¹ kabul edilmiş Emin Onat’ın asistanı olan Leman Tomsu (Şekil 14) özelinde bu konuya baktığımızda, Dostoğlu ve Erkarlan’ın (2013, s. 7, 88) da ifade ettiği ve aktardığı önemli değerlendirmeler bulunmaktadır:

“[...] iki ayrı Leman Tomsu portresi tanıkların anlatılarından şekillenmektedir: Birincisi, bağımsızlığına düşkün, hırslı, detaylar üzerinde düşünen bir kariyer kadını; ikincisi Emin Onat’ın fazlaca gölgesinde kalmış, çalışkan, ama sönük bir mimar...”

“(Hande Suher ile sözlü görüşme) Leman Hanım [...] özgür düşünceli, inandığı fikirleri savunan bir akademisyen [...], buna rağmen son kararın ne olursa olsun Emin Onat’a ait [olması].”

²⁰ Venturi’yle tanışmadan önce Scott Brown, Las Vegas’ta araştırmalar yapmış ve Güney Afrika’da çocukluk kökenlerine de dayandırdığı pop kültürünü araştırmıştır. Dahası yanlarında çalıştığı Londra’da Alison ve Peter Smithson ekibinin “bulunduğu haliyle (as-found) mimarlık/sanat” yaklaşımları Scott Brown’ı etkilemiş; heykelsi ve sembolik yapılar için önerilen “duck” (ördek) ifadesi 1968’li yıllarda onun tarafından öne sürülmüştür. Daha sonra bu ifade “Venturian duck” (Venturiyen ördek) olarak literatüre geçmiş, Scott Brown bu süreçle de mücadele etmiştir (Wainwright, 2018).

²¹ Yüksek Mühendis Mektebi, Eylül 1941’de İstanbul Yüksek Mühendis Okulu, Temmuz 1944’te de İstanbul Teknik Üniversitesi olmuştur.

Şekil 15. “Sanatoryoma [sic.] ait projeyi Teknik Üniversite Mimari Şubesi Dekanı Profesör Mimar ve Mühendis Emin Onat hazırlamıştır.”
Kaynak: (Anon., 1945c, 1945d).

21. yüzyıla kadar mimarlık ve tasarım tarihi yazımında Türk kadın mimarlara yeteri önemin verilmediği görülmektedir. Tanyeli (2007), her ne kadar “Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000” kitabında Leman Tomsu’ya yer verse de Tomsu “büyük mimar Emin Onat” karşısında çalışkan ve silik bir kadın mimar ve eğitimci olarak konumlandırılmıştır (aktaran Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarslan, 2013, s. 8). Bu bakış açısının temelleri 20. yüzyıl ortalarına gitmektedir. Kirazlıyayla Sanatoryumu açılışıyla birlikte sanatoryum hakkında çıkan iki farklı haberde kadın mimara verilen değeri görmek mümkündür. Bu haberlerde Onat’a referans verilirken Tomsu’nun adı bile geçmemektedir: “Sanatoryoma [sic.] ait projeyi Teknik Üniversite Mimari Şubesi Dekanı Profesör Mimar ve Mühendis Emin Onat hazırlamıştır” ifadesi vardır (Anon., 1945c, 1945d) (Şekil 15).

Üstelik Onat’ın başka sağlık mimarisi üzerine projesi yokken, Tomsu’nun sağlık mimarisi alanında başka projelerinin/çalışmalarının bulunuyor olması, projede yol belirleyici mimarın kim olduğu konusunda önemli bir sorudur. Bunlar, 1941’de tasarladığı Cerrahpaşa Hastanesi Poliklinik Binası (Tomsu, 1941) (Şekil 16) ve 1951’de İşçi Sigortaları Kurumu

tarafından Maltepe’de inşa edilmek üzere “İşçi Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğü Maltepe Narlı Çiftliğinde Süreyya Paşa İşçi Sanatoryumu Mimari Projesi Müsabakası” için hazırlanan sanatoryum ve göğüs hastalıkları hastanesi kompleksidir²². Tomsu, projede Muhittin Binan ve Orhan Bolak ile iş birliği yapmıştır (Anon., 1951b). Bu yarışmada Tomsu ve ekibi mansiyon ödülü almıştır. Burada aktarılan yeni verilerle Kirazlıyayla Sanatoryumu ve mimari proje üretimindeki kadın mimarın rolü yeniden gözden geçirilmelidir²³.

Şekil 16. Cerrahpaşa Hastanesi Poliklinik Binası. Kaynak: (Tomsu, 1941).

Eşleriyle ortak işler yapan kadın mimar ve tasarımcıların ikinci plana atılması çağımızda dahi izlenmektedir. Ankara Atatürk Kültür Merkezinde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası tarihî konser salonunun yanında bir yarışma sonucu 1997’de inşaatına başlanan ve 2020’de tamamlanan CSO Ada Ankara senfonik müzik salonu ve kompleksi süreci örnek olarak verilebilir. Bu vaka özelinde mimarlar Semra Uygur ve Özcan Uygur açılış protokolüne davet edilmemiş ve sonraki telafi davetinde Semra

²² Süreyya Paşa İşçi Sanatoryumu Mimari Projesi Müsabakasında Emin Onat’ın da jüri üyesi olarak yarışma sürecine katkısı vardır.

²³ Tomsu’ya ve Cumhuriyetin ilk kadın mimarlarına hak ettiği yeri veren, önemli çalışmalardan biri, Mimarlar Odası tarafından yayımlanan Dostoğlu ve Erkarlan’ın *Leman Cevat Tomsu* kitabıdır. Alanında öncü niteliğindedir ve başka çalışmalara ışık tutmaktadır.

Uygur'dan "Özcan Uygur'un değerli eşleri" olarak söz edilmiştir (Acanerler, 2021). Tarihimizde ve günümüzde bu örnekler çoğaltılabilir²⁴.

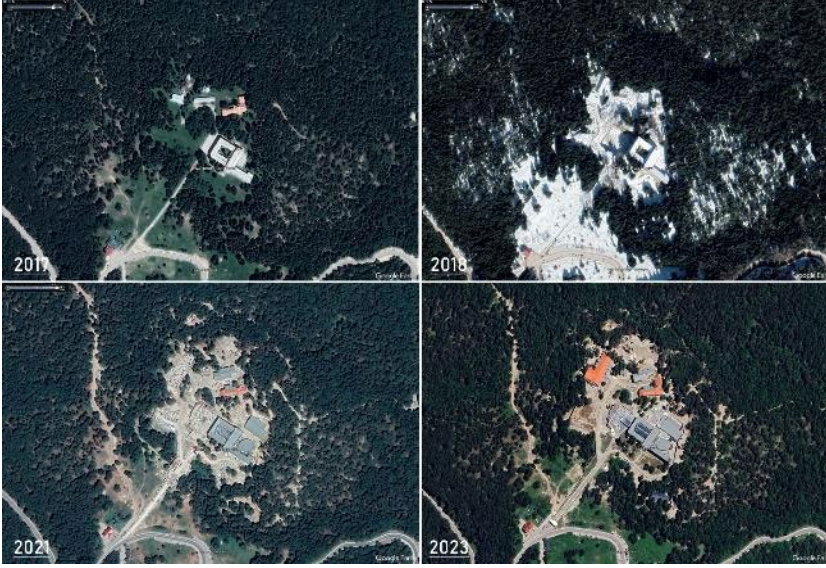
Bilinçli Koruma ve Yaşatma (ve/ya Yitik Miras ve Bellek Kaybı)

Bir diğer önemli katman olarak yapının günümüzdeki kullanımı ve yapısal durumu dikkat çekmektedir. 1983-1994 yılları arasında kompleksdeki binaların bir kısmı Uludağ Kirazlı Otel olarak kullanılmıştır. 1989'da Nuray ve Atilla Adal tarafından restorasyon projeleri hazırlanmıştır (Türkün Dostoğlu ve Erdoğan Erkarlan, 2013, s. 80). 2015'te ise *Birer Kurultay Mimarlık* tarafından rölöve projeleri hazırlanmıştır. Bu bilgi her ne kadar 2021 tarihli bir haberde ve ofisin resmi web sayfasında yayınlanmış olsa da günümüzde aynı bilgiye ulaşamamaktadır (Birer Kurultay Mimarlık, t.y.). Uydu fotoğraflarına baktığımızda 2018'e kadar yapının kütleli bütünlüğünün korunduğu görülmektedir (Şekil 17). Fakat sonrasında inşaat faaliyetleri dikkat çekmektedir. Özellikle 2022 yılı ve sonrasında yeni kütlelerin eklenerek yapısal bütünlüğün bozulduğu görülmektedir. Güncel projenin *Sözünleri Mimarlık* tarafından *Swiss* Otel olarak hazırlandığı medyada takip edilebilirken (Sözünleri Mimarlık, 2021) (Şekil 18) kompleksin bir kısmının 2023 tarihli bir haberde Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO) tarafından *Bursa Business School* [İş Okulu] olarak kullanıldığı öğrenilmektedir (Anon., 2023).

Verem gibi geçmişimizde mediko-sosyal ve politik bir toplumsal sorunun ürünü olan ve tarihimizdeki önemli mimarların eseri olmasıyla kültür varlığı olan bu komplekse – barındırdığı çok katmanlı değerlerine rağmen – koruma amaçlı yapılan bu müdahale, kaygıyı da beraberinde getirmektedir²⁵. Kütleli müdahalelerin yapının bütüncül karakterini etkilemesi mimari, tarihsel ve sanatsal değer gibi koruma değerleriyle çatışırken, yeni işlevler başka soru işaretleri oluşturmaktadır.

²⁴ Günümüzde bu bakış açısına karşılık kadın tasarımcılara odaklanan araştırmaların sayısı artmaktadır (Cengizkan ve Cengizkan, 2023; *Women in Architecture*, 2024). Bunlardan biri, "DATUMM – Dokümantasyon ve Arşivleme Türkiye'de Modern Mobilya ve Sözlü Tarih" projesi kapsamında yapılmakta, tarih yazımında sessiz kalan/bırakılmış kadın tasarımcılara ve içmimarlara odaklanmaktadır (Hasirci, Tuna-Ultav, Ornekoglu-Selcuk ve Avcı-Hosanli, 2024).

²⁵ Benzer yıkım ve dönüşümler Türkiye'nin sanatoryumlarında izlenmektedir (Avcı-Hosanli, 2023).

Şekil 17. Hava Fotoğrafları, 2017-2023. Kaynak: Google Earth 2023.

Şekil 18. Sözüneri Mimarlık tarafından önerilen proje. Swiss Otel ve BTO Bursa Business School. Kaynak: (Sözüneri Mimarlık, 2021).

Bulaşıcı hastalıkların tekrar pandemi boyutuna erişebildiği çağımızda halihazırda altyapısı olan bu tür komplekslerin, uzun-sürekli tedavi gerektiren ve “halka ücretsiz hizmet verecek sağlık merkezleri” olarak yeniden kullanılması gerekmektedir (Avcı ve Değirmencioglu, 2024). Bu yaklaşım, hem işlevsellik hem kültürel mirasımızın kendi tarihsel ve mediko-sosyal bağlarıyla korunması bakımından değerli olacaktır.

Sonuç

Bu makalede, 20. yüzyıl ortası Türk mimarisinin önemli bir yapıtı olan Bursa’daki Kirazlıyayla Sanatoryumunu mediko-sosyal katmanlarıyla değerlendirilmiştir. Modern mimari ile sağlık arasındaki bağlantının yeniden gözden geçirildiği çağımızda, tüberküloz (özellikle akciğer veremi) hastalarını “iyileştirmek” için inşa edilen komplekslerin ve kurumların, mimari ve tasarım reformlarının 20. yüzyılın modernizm ilkeleri üzerinde etkisi olduğu yadsınamaz. Sanatoryumların etkileri tartışıldığında her bir örneğin farklı katmanları doğuracağı ve farklı tartışmaları dönemlerinin bağlamıyla sorgulayacağı aşikârdır. Dolayısıyla bu çalışma, binanın mimari ve biçimsel özelliklerine ilişkin araştırmaları genişletmek amacıyla mimaride 20. yüzyıl modernizminin ilkelerinin “yerel olana çeviri”sini İkinci Milli Mimari üslup yaklaşımıyla en iyi temsil eden Kirazlıyayla Sanatoryumunu seçmiştir.

Geleneksel/yerel mimariden etkilenmiş ve yüzyılın ortasında antibiyotik tedavisinin keşfedilmesiyle hemen hemen aynı döneme denk gelen bu eser, Türkiye’nin de çağdaş mimari bağlamında “yerel”in ağır bastığı formal karakteriyle iyi bir örnektir. Dahası Türkiye’nin ilk kadın mimarlarından Tomsu’nun (eş mimar olarak Onat’la) eseri olması, çağımızda “kadın ve meslek” tartışmalarının gözden geçirildiği bu dönemde ona verilen kredinin sorgulanması bakımından rastlantısal değildir. Araştırılan her bir katman, sağlık ve mimari kesişiminde değerlendirilmesi gereken yeni bir tartışma içeriği sunmuştur.

Sanatoryumun inşa edildiği dönemin çağdaş medyasında veremin politik bir söylem ve siyasi bir tartışma konusu olarak öne çıkması göz önüne alındığında Kirazlıyayla Sanatoryumunun da – “bu kadar yüksek rakımda ve bu kadar büyük ölçekte olmasıyla” – kayda değer bir yerel başarı olarak halka aktarıldığı görülmektedir. Fakat her ne kadar “yerel” bir

başarı olarak aktarılsa da Avrupa sanatoryumlarıyla kıyaslanması ve onlarla “aynı” olması söyleminin Cumhuriyet başarısı olarak verilmesi sorulanmalıdır. Bu çağdaş Türkiye’nin yüzünü Batı’ya dönen erken Cumhuriyet politikalarının devam ettiğini göstermekle birlikte, İkinci Dünya Savaşı esnası/sonrası içte kapanma döneminde “kıyaslama” ihtiyacının daha kapsamlı bir sosyolojik değerlendirmeye ihtiyaç duyduğu görünürdür.

Gelgelelim medyada aktarılan bu başarının Türkiye’nin gerçek çağdaş sağlık gündeminde yansımalarının olmadığı Bursa Verem Savaş Derneği’nin raporlarından takip edilmiştir. Raporlardaki istatistikler bir sanatoryumun, prevantoryumun veya verem hastanesinin başarı düzeyinin tüberkülozlu hastalar için mevcut yatak sayısına göre belirlendiğini göstermektedir. Ancak mevcut tesislerin yetersiz olduğu kanıtlanmış ve bu nedenle Bursa’nın veremli nüfusunun yatak ihtiyacını karşılamadığının çizilmiştir. Dahası, Bursa Verem Savaş Derneği, tüberküloz tedavisi hizmetlerinin halka ücretsiz sunulmasının önemine ve zorluklarına dikkat çekmekte ve kendi şehirlerinde tüberküloz hastalarını barındırabilecek bir kurumun bulunmadığını söyleyerek Kirazlıyayla Sanatoryumunu (ve kurumunu) eleştirmekte ve dolaylı olarak ücretsiz sağlık hizmetinin olmayışını kınamaktadır. Kurum/işletme özelinde odaların ücretli olduğu, odaların karakterine göre ve “banyolu” olup/olmama durumlarını eksen alan bu ücretin değiştiği hem işletmenin talimatnamesinde bulunmakta hem gazeteciler tarafından fark edilmektedir. Yani burada politik söyleme ve medyadaki yankılarına aykırı bir tablo çizilmektedir.

Oda ve iç mekân araştırmalarında bu çalışmanın önemli katkı koyduğu diğer bir konu, Prevantoryum/Dinlenme Evi yapısının iç mekânlarında seramik sanatçısı Füreye Koral tasarımlarının olduğunun tespit edilmiş olmasıdır. Bu yapı özelinde Koral da Tomsu gibi sessiz kalan/bırakılmış bir aktör olarak kalmıştır. Bu da “meslekte kadın” konusunu tekrar hatırlatmakta, yapının kadın mimarına verilen değer tartışmasını gerektirmektedir.

Tomsu’nun böyle bir kıyaslamayla eş ortak olduğu Onat karşısına sırf kadın olmasından dolayı konumlandırılması adil değildir. Ayrıca Onat’ın sağlık mimarisi alanında herhangi bir ek girişiminin olmamasına karşılık, Tomsu’nun bu alanda başka projelerinin/çalışmalarının olduğu ispat edilerek, bu projede “esas sorumlu kimdir?” sorusu sorulmuştur. Bunlara rağmen, sanatoryumun açılışıyla ilgili ulaşılan iki ayrı haberin de gösterdiği üzere, sadece Onat’a referans verilmiş, Tomsu’nun Cumhuriyetin ilk

iki kadın mimarından birisi olmasına rağmen tanınırlığı ve takdirinin olmadığı görülmüştür. Bu bakış açısının 20. yüzyılın ortalarından günümüze kadar geldiği dünyadan ve günümüzden örneklerle aktarılmıştır.

Güncel yanlış koruma yaklaşımları ve politikalarına istinaden bir başka önemli sorun daha gündemdedir. Mediko-sosyal, kültürel ve modern mimarlık mirası olan bu önemli eser, yıllarca atıl kalmış ve günümüzde önemli bir dönüşüm geçirmiş/geçirerek yeniden kullanıma açılmıştır. Her ne kadar kullanımda kalması yerinde bir karar olsa bile, kütleli müdahaleler bir yana, halk sağlığının tekrar gündemde olduğu ve sağlık konusunda halka hizmetin ücretsiz olması gerektiğinin tekrar düşünülmesi gereken post-pandemi döneminde –Bursa Verem Savaş Derneği'nin yüzyıl ortasında kınadığı/kınayacağı gibi– yapıtın yeni işlevi bunlara cevap vermemektedir. Bu mirasın, halk sağlığıyla ilgili yeni bir krizde, uzun süreli sağlık hizmeti veren bir yapı/kompleks olarak, tarihi ve mediko-sosyal bağlamıyla hizmet verebilmesi yeniden değerlendirilmelidir.

Extended Abstract

Medico-Social Layers of the Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatorium

Deniz Avcı²⁶

ORCID: 0000-0003-1157-5654

This article explores the Kirazlıyayla (Uludağ) Sanatorium in Bursa, one of the significant architectural masterpiece of mid-20th century Turkey. Following the Covid-19 pandemic, the relationship between health, design, and architecture, as well as health reflections in daily life and spaces/objects, has been called into question. The architectural/design changes of the complexes and institutions constructed to “cure” tuberculosis patients had an undeniable impact on the avant-garde ideas of 20th century modernism. When analyzing the impact of sanatoriums on modernism, it becomes evident that each case yields various dimensions beyond mere architectural features and initiates distinct debates within the framework of their respective era. Every layer examined in this study has yielded novel knowledge that must be reassessed at the intersection of health and architecture. This study thus aims to enhance research on the architectural and formal elements of the Kirazlıyayla Sanatorium by focusing on medico-social and cultural layers. This case, which blended contemporary building technologies with traditional/local influences of the Second National Architectural Style and which occurred around the discovery of antibiotic therapy in mid-century, facilitates the examination of medico-social layers.

Moreover, two of the important architects of the Second National Architectural Style, Prof. Dr. Leman Cevat Tomsu and Ord. Prof. Dr. Emin Onat, are the architects of the complex. Both made significant contributions to the development of architecture in mid-century Turkey with their academic and field works and competition performances. As Republic of Turkey’s one of the first women architects, Tomsu drew inspiration from

²⁶ Assist. Prof. Dr., Izmir University of Economics, Department of Interior Architecture and Environmental Design, E-mail: denizavci.hist.arch@gmail.com

traditional/local architecture and reinterpreted her designs with contemporary construction techniques as observed in the Kirazlıyayla Sanatorium.

Medico-social and cultural layers are discussed under four main headings. The first section, "(1) Tuberculosis: Political Discourse and Kirazlıyayla Sanatorium as a Local Success," examines tuberculosis as a Republican health propaganda and the case as one of its outcomes. Following this, in "(2) Privileged Health and Kirazlıyayla Sanatorium", two issues are overlapped. The subsection "Social Repercussions: Opinions of Bursa Tuberculosis Association about the Kirazlıyayla Sanatorium" shows that the sanatorium could not respond to Bursa's tuberculosis crisis. The second "Corporate Applications: Privileged 'Room' in Kirazlıyayla Sanatorium" shows the privileged character of the healthcare provided by this sanatorium according to the "room" distinction. As a significant layer, in "(3) Kirazlıyayla Sanatorium and a Woman Architect Left in the Shadow," the "visibility" of the female architect in the design of the sanatorium and the "visibility of women" in the architectural profession in the 20th century Turkey are discussed. In the last layer, "(4) Conscious Conservation (and/or Lost Heritage and Memory Loss)," the current state of the building as a conscious conservation is questioned.

Considering the prominence of tuberculosis as a political discourse and a subject of political debate in the contemporary media, Kirazlıyayla Sanatorium – "at such a high altitude and on such a large scale" – appears to have been conveyed to the public as a significant local success. Even though it is "a local success," its comparison with the European sanatoriums brings about a new discussion. While this reveals Turkey's early Republican policies to "catch-up with the West," the need for "comparison" in the introversion period during/after the Second World War requires a more comprehensive sociological evaluation.

However, as observed from the reports of the Bursa Tuberculosis Association, this success reported in the media had no reflections on Turkey's real contemporary health agenda. The level of success of a sanatorium, preventorium and/or tuberculosis hospital was always determined by the number of beds available for tuberculosis patients. Statistics in the reports of Bursa Tuberculosis Association revealed that the existing facilities were insufficient and therefore Kirazlıyayla Sanatorium did not meet the accommodation needs of Bursa's tubercular population. Furthermore, the Association highlighted the significance and challenges of offering free

tuberculosis treatment services to the public. The Association also stated that there was no institution that could accommodate tuberculosis patients in their city, disregarding the Kirazlıyayla Sanatorium (and its institution), and criticized it for the lack of free healthcare. The Manual of the Kirazlıyayla Sanatorium revealed the charges for the rooms, with the fee varying on the type of the room in terms of size and inclusion of the “bathroom.” This issue was also noticed by the visiting journalists, who felt the need to emphasize (under the pressure of political discourse), that the food and care services were equal for everyone. These reveal a contrary picture to the political discourse and its media representations.

Another issue in which this study makes a significant contribution is the determination of the interior designer of the Preventorium/Recreation House in the complex as the ceramic artist Füreya Koral. However, Koral was another silent actor like Tomsu. This reminds us again of the issue of “women in the profession” and requires a discussion of the value given to the lead female architect of the sanatorium. The positioning of Tomsu as a woman architect against Onat, her co-partner, indicates gender inequity. Furthermore, Onat had no other initiatives in health architecture, although Tomsu was involved in other projects. Despite this, only Onat was mentioned in two consecutive news stories about the sanatorium’s opening, and Tomsu was not praised or recognized, despite the fact that she was one of the republic’s first two female architects. Architects Aino Aalto, Denise Scott Brown and Semra Uygur were/are amongst the many, which face similar inequity in the profession extending from the mid-20th century to the present day.

Today, another crucial problem is on the agenda due to disputable conservations. Kirazlıyayla Sanatorium as a medico-social, cultural and modern architectural heritage, which had remained idle for years, has recently undergone significant transformations and has been reopened for the new usage. Aside from the mass interventions, it was an appropriate decision to keep the heritage alive. However, when public health and the need to reconsider free health services are back on the agenda in the post-pandemic period, the new function – as the Bursa Tuberculosis Association would condemn – does not respond to these. The ability of this heritage to serve with its historical and medico-social context providing long-term health services in a new public health crisis should be re-evaluated.

Kaynakça/References

- Acanerler, A. (2021, Haziran 9). Ankara’da gecikmeli açılan CSO binasının ardından: “Cumhuriyet dönemi mirasının korunması için daha fazla farkındalık lazım”. Geliş tarihi 20 Mayıs 2024, gönderen Susma 24—Sansüre ve otosansüre karşı platform website: <https://susma24.com/ankarada-gecikmeli-acilan-cso-binasinin-ardindan-cumhuriyet-donemi-mirasinin-korunmasi-icin-daha-fazla-farkindalik-lazim/>
- Adams, A., Schwartzman, K. (2005). Pneumothorax then and now. *Space and Culture*, 8(4), 435-448. <https://doi.org/10.1177/1206331205280158>
- Anon. (1935, Temmuz 4). Yamanlar kampı yarın herkese açılıyor. *Anadolu*, s. 3.
- Anon. (1938). Kadıköy halkevi proje müsabakası. *Arkitekt*, 86, 43-56.
- Anon. (1943a). Haberler (Ankara telefon santral müsabakası). *Arkitekt*, 143-144, 285-286.
- Anon. (1943b). Haberler (Zonguldak şehir oteli müsabakası neticesi). *Arkitekt*, 141-142, 237.
- Anon. (1944). İnşaatı sona eren süleyman çakır pavyonu. *Yaşamak Yolu*, 116-117, 1.
- Anon. (1945a). Devlet demiryolları umum müdürlüğünün Erzurum işletme toplantı binaları ve memur evleri mahallesi müsabakası. *Arkitekt*, 161-162, 100-106, 121.
- Anon. (1945b, Haziran 18). Uludağ’da bir sanatoryum açılacak. *Ulus*, s. 4.
- Anon. (1945c, Haziran 22). Uludağ’da 100 yataklı sanatoryom inşasına başlandı. *Ulus*, s. 4.
- Anon. (1945d, Haziran 30). Uludağ’da yüz yataklı sanatoryum inşasına başlandı. *Tanin*, 7.
- Anon. (1947a). Eskişehir garı proje müsabakası. *Arkitekt*, 181-182, 18-20.
- Anon. (1947b). İstanbul adalet sarayı proje müsabakası jüri raporu. *Arkitekt*, 185-186, 104-114.
- Anon. (1947c, Ekim 5). Kirazlıyayla sanatoryumu. *Ulus*, s. 8.
- Anon. (1948, Aralık 10). Sanatoryum yerine pavyon. *Akşam*, s. 3.
- Anon. (1949a). İzmit belediye ve otel binası proje müsabakası jüri raporu. *Arkitekt*, 207-208, 56-60.
- Anon. (1949b). Uludağ verem sanatoryumu iç hizmet ve vazifeler talimatnamesi [Talimatname].
- Anon. (1949c, Ağustos 4). Uludağ sanatoryumu inşaatı sona erdi. *Ulus*, s. 3.
- Anon. (1949d, Ekim 28). Bursa’da verem hastahanesi 29 ekimde açılacak. *Son Posta*, s. 6.
- Anon. (1949e, Ekim 31). Memleket iki verem hastahanesi daha kazandı. *Son Posta*, s. 6.
- Anon. (1950a). Bibliyografya. *Arkitekt*, 221-222, 137-138.

- Anon. (1950b). *Uludağ verem sanatoryumu TAO 1949-1950 senesi yönetim kurulu ve denetçiler raporu ile bilanço ve kar zarar hesapları* (Sy 490-1-0-0_1463_2_2). Bursa: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi.
- Anon. (1951a). Bursa verem savaş derneği 1950 yılı çalışma raporu. *Yaşamak Yolu*, 182.
- Anon. (1951b). Sanatoryum proje müsabakası. *Mimarlık*, 3-4, 1-13.
- Anon. (1953). Bursa verem savaş derneği 1952 yılı çalışma raporu. *Yaşamak Yolu*, 202.
- Anon. (1954, Ekim). Kirazlıyayla sanatoryumu. *Resimli Hayat*, 3(30), 22-23.
- Anon. (1960). Haberler. *Arkitekt*, 299, 92-93.
- Anon. (1961). Ord. Prof. Dr. H.C. mimar Emin Onat (1908-1961). *Arkitekt*, 304, 122.
- Anon. (2023, Ekim 5). Akademisyenlerden BTSO'ya teşekkür. Geliş tarihi 01 Aralık 2023, gönderen Bursa Bakış website: https://www.bursabakis.com/akademisyenlerden-btsoya-tesekkur-293621h.htm#google_vignette
- Atalay, M. Y. (2022, Ocak 27). Uludağ'da saklanan eser Kirazlıyayla sanatoryumu. Geliş tarihi 25 Kasım 2023, gönderen Gzt – Arkitekt website: <https://www.gzt.com/arkitekt/uludagda-saklanan-eser-kirazliyayla-sanatoryumu-3602170>
- Avcı, D., Değirmencioğlu, C. (2023). Between medicine and architecture in mid-century Turkey Ankara's Atatürk (Keçiören) sanatorium. Ankara: Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi [Araştırma Projesi; VEKAM Ankara Araştırmaları Ödülü]
- Avcı, D., Değirmencioğlu, C. (2024). 100. Yılda İstanbul sanatoryumlarına yeniden bakmak yapı tipleri ve veremden sonraki yaşamları. İ. Akpınar ve Ş. Hoşkara (Ed.), *Cumhuriyet'in 100. yılında mimarlık içinde* (ss. 336-370). Ankara: İdealkent Yay.
- Avcı, D., Değirmencioğlu, C., Kepez, O. (2022). Architecture of convalescence mapping the sanatorium heritage of Turkey. Ankara: Mimarlar Derneği 1927. [Araştırma Projesi; Modern Mimarlık Araştırma Ödülü]
- Avci-Hosanli, D. (2021). The portrayal of care in Yeşilçam Heybeliada Sürey-yapaşa and Kirazlıyayla sanatorium buildings. *14th 4T International Design and Design History Symposium "Who Cares"*. İzmir: İzmir Institute of Technology. Yayınlanmamış bildiri.
- Avci-Hosanli, D. (2023). Beyond decay nostalgia and loss in Turkey's abandoned twentieth-century sanatoria. *AMPS proceeding series 35.3*, 3, 677-691. Prague, Czechia.
- Avci-Hosanli, D., Degirmencioğlu, C. (2024). From "prototype" to "model" architectural and spatial development of block a (1924-1945) of Istanbul's Heybeliada sanatorium. *Frontiers of Architectural Research*, 13(1), 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2023.09.006>

- Birer Kurultay Mimarlık. (t.y.). Uludağ Kirazlıyayla sanatoryumu projesi. Geliş tarihi 01 Aralık 2021, gönderen <https://www.bkmim.com/>
- Campbell, M. (2005). What tuberculosis did for modernism the influence of a curative environment on modernist design and architecture. *Medical History*, 49(4), 463-488. <https://doi.org/10.1017/S0025727300009169>
- Campbell, M. (2012). Strange bedfellows modernism and tuberculosis. G. Borasi ve M. Zardini (Ed.), *Imperfect health: the medicalization of architecture* içinde (ss. 132-151). Zurich: Lars Müller Publishers.
- Cengizkan, N. M., Cengizkan, A. (2023, Aralık 5). Cumhuriyet kadınları sahneye çıkıyor!. Geliş tarihi 10 Ocak 2024, gönderen Biozet website: <https://bi-ozet.com/2023/11/24/cumhuriyet-kadinlari-sahneye-cikiyor-sergisi-goe-the-institut-ankarada/>
- Colomina, B. (2019). *X-Ray architecture*. Zurich: Lars Müller Publishers.
- Colomina, B., Wigley, M. (2020). The bacterial clients of modern architecture. *Cure and Care*, (62), 6-17. <https://doi.org/10.52200/62.A.YSGG9KKU>
- Daniel, T. M. (2011). Hermann brehmer and the origins of tuberculosis sanatoria. *The International Journal of Tuberculosis and Lung Disease*, 15(2), 161-162.
- Degirmencioglu, C. (2022). Serving the nation on a recliner public sanatoria of early republican istanbul. Universidad de Navarra (der.) *13th international congress the history of modern spanish architecture for health, resting and well-being (1914-1975)* içinde (ss. 235-242). Pamplona, Spain.
- Degirmencioglu, C., Avcı Hosanlı, D. (2023). Transient yet settled the rooms for tuberculosis patients in turkish sanatoria. *Res Mobilis*, 12(16), 58-83. <https://doi.org/10.17811/rm.13.16.2023.58-83>
- Docomomo international. (t.y.). Geliş tarihi 27 Temmuz 2023, gönderen <https://docomomo.com/>
- Giedion, S. (1929). *Befreites wohnen licht luft oeffnung* (Reprint: 2019, Lars Müller Publishers). Zurich: Orell Füssli.
- Giedion, S. (2009). *Space, time and architecture the growth of a new tradition* (5th edition). Cambridge: Harvard University Press.
- Gorlier, F. (Mimar). (1953). Bir sanatoryum. *Arkitekt*, 263-266, 193-195.
- Gökçe, T. İ. (Dr.). (1948). Verem bilgisi-2. *Yaşamak Yolu*, (141), 4.
- Gökçe, T. İ. (Dr.). (1949). Verem bilgisi-9 verem tedavisinde yeni ilâçlar streptomicyne – pas (aminacyl). *Yaşamak Yolu*, (151), 8-9.
- Gökçe, T. İ. (Dr.). (1950). Streptomaycin. *Yaşamak Yolu*, (170), 2-3.
- Grandvoinet, P. (2020). Sanatoriums in europe build heritage and transformation strategies. *docomomo journal*, (62), 45-51.
- Güngör, Z. A. (2017). Kirazlıyayla verem sanatoryumu. Docomomo Türkiye Çalışma Grubu (Der.). *Docomomo türkiye mimarlığında modernizmin yerel açılımları XIII özet kitabı* içinde (ss. 151-152), Docomomo Türkiye Yay., 11.07.2024 tarihinde <http://www.docomomo-tr.org/etkinlikler/poster->

- sunuslari/turkiye-mimarliginda-modernizmin-yerel-acilimleri-xiii-2017-balikesir adresinden erişildi.
- Hasirci, D., Tuna-Ultav, Z., Ornekoglu-Selcuk, M., Avci-Hosanli, D. (2024). Modern interior architects in turkey a focus on women. A. Tostoes, B. Coutinho, D. Hasirci, M. Peixoto, Z. Ferreira (der.). *Docomomo portugal and docomomo ISC/ID international conference: modernist women interior designers and artists: to deepen the reading of the different expressions of female creativity*. Lisbon: The Calouste Gulbenkian Foundation. (Yayınlanmamış bildiri)
- Hays, J. N. (2009). *The burdens of disease epidemics and human response in western history* (2nd edition). New Brunswick: Rutgers University Press.
- Hobday, R. A. (1997). Sunlight therapy and solar architecture. *Medical History*, 41(4), 455-472. <https://doi.org/10.1017/s0025727300063043>
- İlikan Rasimoğlu, C. G. (2018). “Verem iyi olur bir hastalıktır” cumhuriyetin ilk yıllarında verem mücadelesi ve siyaset. *Toplumsal Tarih*, (296), 86-96.
- Kantarcıoğlu Güngör, Z. A. (2019). Bir cumhuriyet yapısını koruma ve değerlendirme Kirazlıyayla verem sanatoryumu. *Dosya Modern Mimarlık Mirası*, 43, 60-65.
- Karataş, Z. (2020). Leman Tomsu Türk kadınının gücü. Geliş tarihi 15 Şubat 2024, gönderen <https://archi101.com/mimarlar/leman-tomsu/>
- Overy, P. (2007). *Light, air & openness modern architecture between the wars*. New York: Thames & Hudson.
- Özkul, C., Kırbaş, A. (2015). Bursa Uludağ Kirazlıyayla sanatoryumu. Docomomo Türkiye (Der.) *Docomomo Türkiye mimarlığında modernizmin yerel açılımları XI bolu* içinde (ss. 119-120). Docomomo Türkiye Yay., 11.07.2024 tarihinde <http://www.docomomo-tr.org/etkinlikler/poster-sunuslari/turkiye-mimarliginda-modernizmin-yerel-acilimleri-xi-2015-bolu> adresinden erişildi.
- Pollock, G. (2000). Excerpts from “modernity and the spaces of femininity”. J. Rendell, B. Penner, I. Borden (Ed.), *Gender space architecture an interdisciplinary introduction* içinde (ss. 154-167). London and New York: Routledge.
- Rendell, J. (2000). Introduction “gender, space, architecture”. J. Rendell, B. Penner, I. Borden (Ed.), *Gender space architecture an interdisciplinary introduction* içinde (ss. 225-239). London and New York: Routledge.
- Rendell, J., Penner, B., Borden, I. (Ed.). (2000). *Gender space architecture an interdisciplinary introduction*. London and New York: Routledge.
- Scott Brown, D. (2000). “Room at the top? sexism and the star system in architecture”. J. Rendell, B. Penner, I. Borden (Ed.), *Gender space architecture an interdisciplinary introduction* içinde (ss. 258-365). London and New York: Routledge.
- Sözüneri Mimarlık. (2021). BTSO Uludağ Kirazlıyayla sanatoryumu. Geliş tarihi 01 Aralık 3023, gönderen <https://www.sozuneri.com/projects-item/btso-uludag-kirazliyayla-sanatoryumu/>
- Tanyeli, U. (2007). *Mimarlığın aktörleri Türkiye 1900-2000*. İstanbul: Garanti Galeri.

- Theodore, D. (2016). The decline of the hospital as a healing machine. S. Schrank, D. Ekici (Ed.), *Healing spaces, modern architecture, and the body* içinde (ss. 186-202). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315586298-21>
- Tomsu, L. (1938). Şehremini halkevi projesi izah notu. *Arkitekt*, 93, 253-256.
- Tomsu, L. (1941). Poliklinik binası (Cerrahpaşa). *Arkitekt*, 123-124(03-04), 49-50.
- Tomsu, L., Belen, M. (1936). Gerede halkevi projesi. *Arkitekt*, 72, 330-332.
- Tomsu, L., Belen, M. (1937). Kayseri halkevi binası projesi. *Arkitekt*, 76, 107-109.
- Topp, L. (1997). An architecture for modern nerves josef hoffmann's purkersdorf sanatorium. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 56(4), 414-437. <https://doi.org/10.2307/991312>
- Topuz, H. (1954, Mayıs 18). Uludağ sanatoryumunda verem nasıl tedavi ediliyor? *Akşam*, s. 3.
- Tuğluoğlu, F. (2008). Cumhuriyetin ilk döneminde verem mücadelesi ve propaganda faaliyetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (13-14), 1-26.
- Türkün Dostoğlu, N., Erdoğan Erkarlan, Ö. (2013). *Leman Cevat Tomsu Türk mimarlığında bir öncü (1913-1988)*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası.
- Üster, N. (Dr.). (1951). Ulusal verem savaşı derneği—Bursa'da tüberküloz. *Yaşamak Yolu*, 181.
- Üster, N. (Dr.). (1957). Bursa'da verem savaşı. *Yaşamak Yolu*, 255.
- Üster, N. (Dr.). (1958). Bursa'da verem savaşı—verem tedavi müesseseleri. *Yaşamak Yolu*, 256.
- Venturi, R., Scott Brown, D., Izenour, S. (1993). *Las Vegas'ın öğrettikleri*. (S. Merzi Özalp, Çev.). Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yay.
- Wagner, O. (1988). *Modern architecture a guidebook for his students to this field of art*. (W. Herrmann, Çev.). Santa Monica, CA: The Getty Center for the History of Art and the Humanities.
- Wainwright, O. (2018, Ekim 16). Snubbed cheated erased the scandal of architecture's invisible women. Geliş tarihi 20 Mayıs 2024, gönderen The Guardian website: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/oct/16/the-scandal-of-architecture-invisible-women-denise-scott-brown>
- Women in Architecture. (2024). Architecture and emancipation in the Czech Republic after 1945. Geliş tarihi 11 Ocak 2024, gönderen <https://zenyvarchitecture.cz/homepage-en/>
- Yıldırım, N., Gürkan, M. (2012). *Türk göğüs hastalıkları tarihi*. (M. Metintaş, Ed.), İstanbul: Türk Toraks Derneği, Aves Yayıncılık.
- Yücer, F. (1937, Ocak 13). Verem savaşında dispanser, sanatoryom, propaganda. *Tan*, s. 5.

Deniz Avcı

Kültürel mirası koruma uzmanı, iç mimar ve çevre tasarımcısı (MSc, ODTÜ; BSc, Başkent Üniversitesi) ve mimarlık tarihçisi (PhD, ODTÜ) Dr. Öğretim Üyesi Deniz Avcı (İzmir Ekonomi Üniversitesi, IAED) Türkiye’de 20. yüzyıl Modern Hareket mimarlığı ve iç mekânlarını, konut ve sağlık mimarisi başta olmak üzere farklı yapı tipolojilerini değerlendirerek araştırmaktadır. *Housing the Modern Nation: The Transformation of Residential Architecture in Ankara during the 1920s* [Modern Ulusu Barındırmak: Ankara’da Konut Mimarisinin 1920’lerdeki Dönüşümü] başlıklı doktora tezi (2018), 1920’lerin Ankara’sının konut literatüründeki eksiğe katkıda bulunmuştur. Docomomo_tr İç Mekan Komitesinde üyedir. Mimarlar Derneği 1927 tarafından 2022 Modern Mimarlık Araştırmaları bursunu kazanan *Architecture of Convalescence: Mapping the Sanatorium Heritage of Turkey* [İyileşmenin Mimarisi: Türkiye Sanatoryum Mirasını Haritalandırmak] başlıklı projenin ve 2023 yılında VEKAM Ankara Araştırmaları ödülünü kazanan *Between Medicine and Architecture in Mid-Century Turkey: Ankara’s Atatürk (Keçiören) Sanatorium* [Türkiye’de Yüzyıl-Ortasında Tıp ve Mimarlık Arasında: Ankara’nın Atatürk (Keçiören) Sanatoryumu] başlıklı projenin eş yürütücüsüdür. 2023 yılında ‘DATUMM – Dokümantasyon ve Arşivleme Türkiye’de Modern Mobilya’ proje ekibine araştırmacı olarak katılmıştır.

Cultural heritage preservation specialist, interior architect and environmental designer (MSc, METU; BSc, Baskent University) and architectural historian (PhD, METU) Assistant Professor Dr. Deniz Avcı (Izmir University of Economics, IAED) specializes on the architectural historiography and conservation of the twentieth-century Modern Movement architecture and its interiors in Turkey by the assessment of different building typologies, especially housing and healthcare architecture, and utilizes films as archives in her research. Her PhD dissertation (2018) titled “Housing the Modern Nation: The Transformation of Residential Architecture in Ankara during the 1920s” contributed to the missing gap in the literature of the 1920s housing in Ankara. Researcher in the project titled “Architects who left their marks in Ankara” and committee member in “docomomo_tr Interior Design”. She is currently co-leading two projects, one titled “Architecture of Convalescence: Mapping the Sanatorium Heritage of Turkey” supported by the Turkish Architects Association-1927 with Modern Architecture Research Award and the other titled “Between Medicine and Architecture in mid-Century Turkey: Ankara’s Atatürk (Keçiören) Sanatorium” supported by VEKAM with Ankara Research Awards. In 2023, she joined the “DATUMM – Documenting and Archiving Modern Turkish Furniture” team as one of the researchers.

E-posta: denizavci.hist.arch@gmail.com